

Filosofická fakulta University Karlovy
Ústav slavistických a východoevropských studií
Katedra rusistiky

Eschatologie textu v románu Pavla
Krusanova *Укус ангела*

Diplomová práce

Autor: Martin Stavěla

Vedoucí práce: doc.PhDr.Ladislav Zadražil

Akademický rok 2006/2007

Prohlašuji, že jsem tuto práci vypracoval samostatně s použitím uvedené literatury.

V Praze, 10. 5. 2007

PODĚKOVÁNÍ

Děkuji za poskytnutí cenných rad a informací a rovněž za obětování drahocenného času doc. PhDr. Ladislavu Zadražilovi a PhDr. Miluši Zadražilové.

Obsah

1.	Úvod - Román metahistorický jako souhrn otázek	4
2.	Literatura - čas - život	5
2.1.	Fantastická literatura a její úloha	5
2.2.	Přelom století jako očekávaný mezník	6
2.3.	Postmoderní chápání času	9
2.4.	Pavel Krusanov a jeho život promítající se do tvorby	10
3.	Chronologické řazení románu a hlavní body Krusanovovy estetiky impéria	16
3.1.	Сим победиши – nový náhled na symbol vítězství	16
3.2.	Kristova léta vyvoleného Někitajeva	23
3.3.	Общая теория русского поля – přechod k datovaným událostem	24
3.4.	Старик - ruský Fénix	27
3.5.	Табасаран – vojenská kariéra jako předzvěst kariéry politické	30
3.6.	Барбария – další postup v kariéře	32
3.7.	Треугольник в квадрате	33
3.8.	Irij - Ráj Slovanů	33
3.9.	Бунт воды – soupeření živlů	36
3.10.	Третий ветер – znamení neštěstí	41
3.11.	Перед потопом, Путем рыбьего жира, Конец суфлера, Кузнечик,луковица,камень, Уединенция – rok Korunovace	43
3.12.	Псы Гекаты – brána do podsvětí	46
4.	Tao jako neuchopitelné nic	47
5.	Ivan Někitajev	55
6.	Impérium, válka a role inteligence jako stěžejní body díla	58
7.	Závěr	63
	Resumé v českém jazyce	64
	Resumé v anglickém jazyce	65
	Použitá literatura	66

Eschatologie textu *Укус ангела*

„Грядущее время ужаса и торжества хаоса вполне соответствует пророчествам Апокалипсиса, с той разницей, что он все же не станет концом мира, а явится своего рода очищающим эсхатологическим промежутком, после которого последует мистическое преобразование реальности.“¹

1. Úvod - Román metahistorický jako souhrn otázek

Krajní forma historického románu, která může být nazývána alternativní historie či magický realismus², jinde pak metahistorický román³, přinesla první velký úspěch do té doby širší čtenářské obci neznámému autorovi Pavlu Krusanovovi. Kniha, za kterou v roce 1999 dostal literární ocenění roku časopisu Октябрь (je důležité vědět, že se jednalo o ocenění čtenářů!), se jmenuje *Укус ангела* - společně s úvodním náhledem na literární činnost Krusanova hlavní téma této práce.

Než se začneme věnovat především tomuto textu, měli bychom si položit základní otázky, které tato kniha přináší a jejichž zodpovězení je cílem této práce.

Jaké dějiny nám metahistorický román předkládá? Přináší ucelenou historii, nebo je pouze branou k další nevyčtené sféře textu? Jak román koresponduje se životem autorovým a současností? Jak navazuje na tradici ruské kultury a literatury? Komu je právě tento román určen a má vůbec šanci v celosvětovém kontextu oslovit neruského čtenáře?

Kniha se zdánlivě jednoduchým a historií prověřeným, mnohokrát zopakovaným dějem popisujícím nárůst impéria do sebedestruktivních rozměrů, může při pozorném čtení odhalit netušené obsahové vrstvy a jejich souvislosti. Jsou takové sounáležitosti promyšleným autorovým tahem vedoucím k nečekaným východiskům, nebo se jedná o pouhý synkretismus?

1 Павел Крусанов: *Укус ангела*, Амфора, Санкт-Петербург, 2001, str.165

2 Самиздат Ленинграда, Новое литературное обозрение, Москва, 2003, str..233

3 Евгений Звягин: *Знаки отличия и сродства*, Нева №6, Санкт-Петербург, 2004, str.202-209

V této práci bychom se měli věnovat problému intertextuality či jinak řečeno odrazu základních tvůrčích principů tzv. petrohradského textu ruské literatury v tomto současném ruském románu vydaném na přelomu tisíciletí. Takové srovnání by mělo na jedné straně přinést odhalení dalšího možného vrstvení a pokračování zdánlivě uzavřeného tématu petrohradského textu, zároveň by se ale mělo zabývat otázkou skutečné výlučnosti petrohradského textu, jak jej popsala tartuská škola (zde mám na mysli především dílo V. N. Toporova *Петербургский текст русской литературы*⁴), v kontextu světových dějin, náboženství a literatury.

2. Literatura - čas - život

2.1. Fantastická literatura a její úloha

Fantastická literatura jako literární žánr se stále těší velké čtenářské popularitě. Nezahrnujeme do této sféry pouze pro dvacáté století tak typické texty utopické (v Rusku počínaje A. Bogdanovem), antiutopické (J. Zamjatin) a texty science-fiction (viz. např. prózu bratrů Strugackých), ale zájem o fantaskno můžeme sledovat už v tvorbě století devatenáctého, jako např. A. S. Puškina (*Piková dáma*) či N. V. Gogola (*Petrohradské povídky*). Fantastika jako žánrový pohled na svět je společně s postupujícími historickými procesy a novými vědeckými poznatky, na které specifickým způsobem reaguje, nevyčerpatelným inspiračním zdrojem.

Fenomén fantastiky jako dichotomického základu literatury: reálno-nereálno přináší do literární tvorby právě druhou část takové dvojice. Je vyjádřením touhy po něčem, co v reálném světě není. Je nositelem neskutečna a může být zároveň opozicí i doplňkem skutečného a nevybájeného. Je vlastně nastaveným zrcadlem pozemským hodnotám. Podle R. Lachmanové fantastika „разрушает пространственно-временные (фантастический хронотоп) и причинно-следственные категории“⁵ a tak jsou pro ni typické přehnaně vykreslené události a zarážející děje, jakými mohou být až například

4 Владимир Н.Топоров: Петербургский текст русской литературы, Искусство-СПБ, Санкт-Петербург, 2003, str.7-66

5 Ренате Лахман: Культурная семантика фантастической литературы, Volné sdružení českých rusistů, Praha,1995, str. 13

„čáry, záhady, vraždy, incest, metamorfózy, návraty mrtvých“⁶.

Hrdinové takových textů oblopeni podobnými situacemi pak zákonitě podléhají nejružnějším duševním pochodům, které, uvážíme-li, že prakticky každé dílo krásné literatury v sobě skrývá autobiografické prvky, mohou být právě reminiscencí autorova osobního života a jeho adaptace v životě veřejném.

2.2. Přelom století jako očekávaný mezník

Jestliže počátek dvacátého století v (anti)utopických dílech výše zmíněných autorů (ale i ve filosofických dílech myslitelů, jakými byli například Nikolaj Berd'ajev nebo Lev Šestov) je představen v podobě existenciální otázky člověka ve společnosti (sem spadá i Majakovského „my“ versus předrevoluční důraz kladený na individualitu) nejenom v době nástupu techniky, ale především pak v době zániku carského Ruska a vzniku sovětského impéria (rozlišujeme stejně jako Vladimir Bondarenko termín „sovětské“ a ne „rudé“⁷), pak rok 1991 přinesl prozatím pouze realitu zániku další alternativy imperiální politiky s nedořešenou otázkou práva nástupnictví.

Především ruská společnost se musela smířit s rozpadem světové velmoci, která jí přes všechny své nedostatky právem dodávala pocit jedinečnosti a nedotknutelnosti. Z hlediska světové politiky si mohla dále zvolit prozápadní politiku, nebo další obměnu totalitní velmoci. „Imperiální moc a svoboda se navzájem vylučují. Rusko může mít buď jedno nebo druhé. Obojí ne.“⁸

Zánik carského Ruska v roce 1917 a jeho následné znovuzrození v podobě sovětského svazu se s odstupem doby staly precedentem, který přinášel vizi mýtického neporazitelného impéria, jež může stejně jako pták fénix podlehnout jedině samo sobě, aby následně povstalo z popela. Prapůvodní zobrazení fénixe jako rudého a zlatého orla koresponduje s carskou orlicí a rudou hvězdou více než výmluvně. Tak se alespoň podobné historické mezníky jeví po letech pod vlivem tendence historické události

⁶ Tamtéž, str. 13

⁷ Владимир Бондаренко: Белый лик русского патриотизма, Общество дружбы и сотруничества с зарубежными странами, Москва, 2003, str. 7

⁸ Karel Štindl: Co bude s třetím Římem?, Volné sdružení českých rusistů IX, 1993, str. 58

zjednodušovat, vysvětlovat černobíle.

Devadesátá léta dvacátého století a začátek nového tisíciletí díky krátkému časovému odstupu takovou kontinuitu nepřinesla (což je vcelku logické, neboť i tzv. Říjnová revoluce nebyla výsledkem jednoho rozhodnutí, nýbrž až později určeným historickým mezníkem, který vyplynul nejen z chodu událostí počatých březnovou revolucí téhož roku či událostmi roku 1905, na které reagovala ruská inteligence ve sborníku *Bexu*. Zde apelovala na schopnosti jednotlivce oproti snaze podřizovat filosofická hlediska potřebám celé společnosti - což se jí nepodařilo). Proto se po určité době otázka sounáležitosti historie a budoucnosti země opět promítla nejen do každodenního života, ale také do literatury.

Tím samozřejmě není řečeno, že podobná témata přicházejí na řadu jenom v podobných zjitřených obdobích. Pouze se stávají aktuálnějšími a tím pádem i žádanějšími ze strany čtenářů. Na základě poptávky se tak otevírá pole působnosti jak pro literaturu faktu, tak pro beletrii.

Na hranici mezi oběma žánry pak mohou vznikat díla populárně-naučné literatury, kterých jsou dnes v Rusku plná knihkupectví a která mají často tendenci opravovat skutečné historické události a upravovat je tak, aby v opozici „Rusko - ostatní země“ nacházela jedinečnost a výjimečnost Ruska s cílem zvýšit sebevědomí národa (jeho pochybující části).

Pro zajímavost jmenujme např. knihu Третий Рим⁹ Nikolaje Chodakovského, kde je načrtnuta odvážná myšlenka, podle které si celé první tisíciletí našeho letopočtu vymyslela západní civilizace, aby tak uměle prodloužila své národní dějiny a tím se povýšila nad dějiny ruské. Jeho zrcadlová přirovnání dějinných událostí v tisíciletích před a po Kristu se snaží dokázat, jak jednoduché je rozmělnit do dvojnásobného časového rozpětí historické události, které byly většinou písemně zaznamenány až mnoho let po jejich uplynutí (ze seriózně pojatého dějepisného hlediska se jedná o svévolný a nepodložený výklad dějin, z hlediska relativního, subjektivního přístupu k dějinám je však pro potřeby naší práce zajímavým úkazem).

9 Николай Ходаковский: Третий Рим, АиФ-Принт, Москва, 2002

Texty podobného obsahu - i přes tendence postupného prolínání všech žánrů v (nejenom) postmoderní literatuře - nemůžeme zejména pro jejich nedějovost označovat za fantastickou krásnou literaturu (v podobném případě bychom mohli mluvit spíše o literatuře „vyfantazírované“).

Pro nás zajímavější variantou setkávání se literatury faktu a beletrie je historický román, který sice ve své původní podobě, tj. s cílem co nejvěrněji vystihnout dějinnou událost a tím ji konfrontovat s dobou, ve které je napsán či následně přijímán, do sebe nezahrnoval prvky fantastické literatury, ale postupem času se i takové objevily.

S fantastikou tak vstoupila do historického románu vedle podložené události i dějová linie skýtající dle pojetí zpracování široký záběr textů od zdánlivě věrohodných, jakými jsou např. dopisy, až po ryze nereálné a nadpřirozené, většinou úzce spjaté s duševními pochody hrdinů.

Srovnajme například romány Bulata Okudžavy *Dostaveničko s Bonapartem* a *Nebohý Avrosimov*. Zatímco první staví na fabulaci náhodného setkání s francouzským císařem, druhý diskurs je postupně stále více zahalován do blouznivých stavů hlavního hrdiny, který je, jako zapisovatel u soudu nad děkabristy, unesen vírem událostí a postupně podléhá výplodům své fantazie.

Otázkou zůstává, za jakých okolností a nakolik autor dokáže do svého díla včlenit zkušenost srovnání vlastního idealizovaného vnitřního světa a světa reálného, jestliže se nejedná o text autobiografického charakteru, ale naopak se diskurs vztahuje nejlépe k údobí, které autorův život vůbec nepostihuje. V takovém případě dochází ke srovnání dvou časově odlišných, ale zároveň charakterově paralelních událostí, a takový reciproční vztah by měl mít na mysli nejen čtenář, který se nespokojuje s pouhým pasivním vstřebáváním textu, ale zejména tvůrce, neboť právě on už svým záměrem vytvořit smyšlený příběh na pozadí skutečné historické události samu událost zkresluje, až alternuje. V nejzazší podobě je román vystavěn pouze na základní kostře všech dějinných událostí, jakou je boj o moc neboli „pokušení královstvím“¹⁰, či jiné. Dalo by

¹⁰ Nikolaj Berďajev: O svobodě a otroctví člověka, OIKOYMENH, Praha, 1997, 113-124

se říci, že se historický román v průběhu dějin literatury stále více vzdaluje od faktů, což se mimo jiné projevuje i na roli skutečných historických postav v díle – z pozic hlavních hrdinů ustupují do pozadí, aby vytvářeli pouhou dobovou kulisu a nakonec úplně zmizeli.

2.3. Postmoderní chápání času

Postmoderní chápání problému času a časovosti jako pojmů určených k vyjádření bytí rozbíjí jejich tradiční orientovanost od počátku k předem známému cíli. Rozbíjí tak jeho jednotu, přináší rozdíl mezi časem a bytím a především pak vyzvedává pluralitu hledisek a tím i cykličnost času. Objevují se původní potlačované duchovní ideje, univerzální systém světa je nahrazen pestrou směsicí přístupů k problematice a tím i přes zdánlivé či skutečné protiklady směřuje k celistvosti (nejedná se tedy výlučně o záležitost druhé poloviny dvacátého století, neboť mnoho tvůrců z dřívějších období v tomto smyslu předběhlo svou dobu, a v rovině filosofické se dokonce jedná o hegelovský princip dualismu).

Takový přístup otevírá různé možnosti výkladu i u tzv. petrohradského textu, který svým založením nepopírá ani cykličnost času ani na první pohled protichůdnou možnost zastavení času v bodě, který ale není skutečným koncem, nýbrž posledním či zlomovým bodem před průchodem k neznámému cíli. Petrohradský text, který tak jako každý jiný text musí ve své materiální podobě končit (čímž nemám na mysli jen např. počet stran románu, ale i ukončení minimálně jedné životní etapy hrdinů takového románu), nabízí díky mnohvrstevnému plánu výkladu vedle základního příběhu (který tu ovšem také nemusí být, vždyť pod pojmem petrohradský text nechápeme pouze beletrii) i nevyslovený příběh ukrytý v jazyce, který bychom měli nazvat básnickým neboli obrazným. Slovo *příběh* se pak nedá použít v původním slova smyslu – tedy epický, neboť takový bývá uchopitelný a vysvětlitelný. Zde se jedná o hlubší intuici, na kterou prvoplánové chápání smyslu slov nestačí. Hledáme proto obrazy vytvořené v kontextu, obrazy někdy zjevné, obrazy někdy zarážející a konečně i obrazy nevyslovené, často přítomné v textu právě *pouze* díky svému protikladu. Hledáme mýtus, který má ozřejmit

smysl bytí¹¹, a to jak v prvoplánovém významu, který vede „к борьбе и победе космоса над хаосом“, nebo se naopak (jak tomu bude i v našem případě) jedná o „эсхатологический миф – [...] миф творения наизнаку“¹²

2.4. Pavel Krusanov a jeho život promítající se do tvorby

Jelikož se jedná o první práci na naší fakultě, která se bude zabývat o Pavla Krusanova a jeho román *Укус ангела*, je zcela na místě seznámit se nejdříve se spisovatelem samým, a to nejen pro potřebu samotného představení autora u nás, ale i pro částečné poodhalení vazeb mezi ním a jeho románem, ke kterému dospějeme právě díky několika zásadním informacím z Krusanovova života.

Spisovatelův přítel a v současné době populární petrohradský filosof Alexandr Sekackij dodává v předmluvě ke Krusanovovu románu *Ночь внутри*:

„В какой мере биография Павла Крусанова является источником его причудливых текстов? Свыкаясь с человеком и принимая его бытие как должное, подобный вопрос решить нелегко. Но даже простейшее отстранение обнаруживает вещи, которые говорят сами за себя. Поступим в духе популярной телепередачи. Итак, верите ли вы, что:

- 1) Детство Павла Крусанова произошло в Египте, на фоне пирамид и связок сушеной саранчи, продаваемой на базарах?
- 2) Юность проведена в империи рок-музыки, подданные которой до сих пор вспоминают музыканта Крусанова, не подозревая иногда о его писательской деятельности?
- 3) [...]
- 4) В галерее „Борей“ на Литейном время от времени исполняется песня о Крусанове, являющаяся по советительству гимном знаменитой галереи?
- 5) Пару лет тому назад Павел Крусанов имел репутацию „современного болгарского писателя“, с которой впоследствии без сожалений расстался?“¹³

Sekackij, o kterém se ještě několikrát zmíníme, vskutku věrně vystihl několik bodů,

¹¹ М.М.Бахтин: Эстетика словесного творчества, Искусство, Москва, 1979, стр.341-342

¹² Е.М.Мелетинский: О литературных архетипах, Российский государственный гуманитарный университет, Москва, 1994, стр.13-14

¹³ Павел Крусанов: Ночь внутри, Амфора, СПб, 2001, стр.11-12

které nám mohou spisovatele do určité míry přiblížit.

V dětství Krusanov skutečně pobýval delší dobu v Egyptě, kde pracoval jeho otec na stavbě hydroelektrárny. A Egypt, jak víme, nesymbolizují jen pyramidy a sušená sarančata, ale také sfingy a řeka Nil, kterou právě v roce 1971, kdy bylo Krusanovovi deset let, spoutala za pomoci sovětských odborníků Asuánská přehrada a ukončila tak pravidelné životodárné záplavy, což z hlediska literárně-vědného můžeme též chápat jako smrt jednoho zdánlivě nekonečného „kalendářního“ mýtu.

(O tom, že pobyt v Egyptě zaujímá v Krusanovových vzpomínkách na dětství výjimečné místo, se Sekackij zmiňuje taktéž v předmluvě k povídkové knize *Отковать траву*¹⁴.)

Otočíme-li některé artefakty okolo jakési pomyslné osy mezi starověkem a novověkem, našel chlapec Krusanov něco z nich i v rodném městě Leningradu. Živelnou řeku a na jejím břehu sfingy.

Takové sfingy jsou v naprosté většině kopiemi, zmiňme např. čtyři monumenty na Egyptském mostě přes Fontanku od sochaře P. P. Sokolova z r. 1826¹⁵, ale najdeme zde i dvě původní starověké sfingy, pocházející z let 1455-1414 př.n.l z Théb, převezené z Alexandrie r.1832 a umístěné do Petrohradu v r.1834¹⁶, o nichž Valerij Brjusov napsal:

Глаза в глаза вперив,
безмолвны,
Исполнены святой тоски,
Они как будто слышат волны
Иной торжественной реки.¹⁷

Onu „slavnostní řeku“, tedy řeku či jakékoliv jiné ztvárnění vodního živlu (jezero, moře ba i kád') oddělujícího dva světy, v románu *Укус ангела* často potkáváme. Ostatně připomeňme si, že nejenom Krusanova, ale i např. Ivana Bunina lákala severní Afrika

14 Павел Крусанов: *Отковать траву*, Борей-Арт, СПб, 1999, стр. 10

15 Юрий Раков: *Скульптурный олимп Петербурга*, Искусство-СПб, Спб, 2001, стр.174

16 Тамtéž, стр.168

17 Тамtéž, стр.168

jako „hřbitov civilizací“¹⁸. Ve svých cestopisných črtách si zaznamenal: „...a Egypt je hrob v poušti: ten také prošel svou cestou – od uctívání věčně se obrozujícího «syna Slunce», Hóra, až ke svému Oltáři návratu – k Velké pyramidě.“¹⁹

Fakt, že Krusanov vystudoval na Pedagogickém institutu obor geografie a biologie, by bylo příliš jednoduché dávat do souvislosti s jeho pobytem v Africe, nicméně tato okolnost čtenáři osvětlí spisovatelovu náruživost v až grafomanském vyjmenovávání míst různých koutů světa, ba i takových, ve kterých sám nikdy nebyl (zde je pro názornost třeba jmenovat alespoň města Praha, Brno a Ostrava, neboť autor Českou republiku minimálně do napsání románu ani jednou nenavštívil), a které postrádá jakýkoliv hlubší úmysl a tím i značně snižuje kvalitu Krusanovova díla.

Další výše uvedené Sekackého poznámky nám Krusanova představují jako dříve známého rockového hudebníka, o jehož literární činnosti většina přátel neměla tušení, a když se tato okolnost později vynořila, přece jen se Krusanov po určitou dobu dokázal úspěšně schovávat pod rouškou „bulharského spisovatele“. Z obou poznámek jasně vysvítá Krusanovova „nechtěná“ snaha odlišit se, ba dokonce vytvořit si vlastní „impérium“ jako alternativu vůči (v Krusanovových očích) příliš umírněným intelektuálům.

Takový přístup k literatuře prostřednictvím Krusanovova života poukazuje na další autorovy záliby, jakými jsou tajemství, dvojnictví, nevypočitatelnost, hra a fabulace.

Nesmíme se ovšem domnívat, že Krusanov se nenadále prosadil ke konci devadesátých let. Jeho literární a vydavatelskou činnost můžeme sledovat už od počátku let osmdesátých: od roku 1983 ještě v éře samizdatu společně s bratrem Andrejem, který se zabýval (a zabývá) historií literárně-umělecké avantgardy první třetiny dvacátého století²⁰, a básníkem a v té době i vazačem knih v jedné osobě Borisem Berkovičem²¹ vydávali časopis *Гастрономическая суббота* (do roku 1988 vyšlo celkem devět čísel v rozsahu 80-160 stran a v 5 až 12 exemplářích). Časopis se jmenoval podle pravidelných sobotních literárních setkání úzkého kruhu básníků, prozaiků a teoretiků,

¹⁸ Ivan Bunin: Život Alexeje Arseňjeva, Odeon, Praha, 1989, (doslov) str. 318

¹⁹ Ivan Bunin: Povídky z dalek moří a cest (povídka Trója), Panorama, 1983, str.35

²⁰ Самиздат Ленинграда, Новое литературное обозрение, СПб, 2003, str.232

²¹ Tamtéž, str. 100

mezi nimiž nás bude zajímat jedno jméno. Je to Jevgenij Zvjagin (*1944),²² který se zabývá nejen poezií a prózou, ale jako absolvent filologické fakulty i literární kritikou.

Díky této relativně neznámé skupince a zřejmě i díky Zvjaginovi se Krusanov později prosadil i v mnohem známějším Klubu-81, jehož členem Zvjagin byl. Klub-81 už byl vlastně jedním z posledních v dlouhé řadě leningradských samizdatových klubů, časopisů a edic, který už ve svých stanovách měl cíl začlenit neoficiální autory do legální literární skupiny. To se sice podařilo, Klub-81 se stal nezávislou a zároveň oficiálně uznávanou scénou, jeho členové vydávali periodika jako *Часы* nebo *Митин журнал*. Na druhou stranu se stal prvním sdružením, ke kterému mnoho lidí z disentu přistupovalo s nedůvěrou, a to kvůli vlivu příslušníků KGB, kteří se o dění klubu nejen zajímali, ale aktivně do něj i zasahovali.²³

Prostředí tzv. druhé kultury, jeho vyčleněnost z oficiálního proudu literatury a zároveň spory ve vlastních řadách, které přišly spolu s perestrojkou, se v románu *Укус ангела* jednoznačně odrážejí. Otázka definice skutečné inteligence Krusanova zřejmě trápí víc, než se dá z románu vyčíst, ale samotný vztah dvou hlavních hrdinů knihy je více než výmluvný. Krusanovův vztah k inteligenci je plný protimluv. Sám se od ní na jedné straně distancuje, aby se na straně druhé on sám stavěl do role pravého pokračovatele ruské historie²⁴.

Krusanov není zastáncem nekonečného „intelektuálního“ přetřásání problémů a raději volí přímočarou intuitivní cestu. Kam až taková přímočarost může dojít, ukazuje závěr knihy, která se pro příznivce vojenského ducha impéria stala kultovní, zatímco v druhém táboře vyvolala vlnu nevole. To samozřejmě bylo autorovým záměrem – vyzvednout přednosti rázného řešení na pozadí „estetiky impéria“.

V souvislosti s Krusanovovou redakční prací v časopise *Гастрономическая суббота* ještě dodejme, že v současnosti se aktivně podílí na činnosti galerie Бопей, která se kromě pořádání výstav a koncertů věnuje i vydavatelské činnosti, díky níž spatřil světlo světa i projekt *Версия письма* (původně rozpracovaný v roce 1994 v nakladatelství

²² Tamtéž, str.397-398

²³ Tamtéž, str.410-412

²⁴ Владимир Бондаренко: Белый лик русского патриотизма, Общество дружбы и сотрудничества с зарубежными странами, Москва, 2003, str.7

„Северо-запад“) – volná edice převážně petrohradských autorů, která měla především za cíl ukázat, že současná literární tvorba se nedá dělit do programově vyhraněných skupin a samotní autoři si nic podobného ani nepřejí, nicméně pocit jisté sounáležitosti zde stále existuje, a zároveň umožnila Krusanovovi dostat se do povědomí širšího okruhu čtenářů.

V rámci tohoto projektu vyšla i výše zmíněná povídková kniha *Отковать траву*, která obsahuje i volně vloženou devátou kapitolu románu *Укус ангела*. Proč mohla být právě tato kapitola uvedena samostatně, si objasníme později. Ostatně Krusanovův styl plně odpovídá fragmentárnosti postmoderní beletrie, takže obdobně se v jeho další povídkové knize *Бессмертник*²⁵ můžeme setkat s úryvkem z románu *Бом-бом*²⁶, nebo ve sborníku *Поребрик*²⁷ s dvěma kapitolami zatím chystaného románu bez názvu.

Pro úplnost dodejme, že Krusanovovy knihy *Ночь внутри*, *Укус ангела* a *Бессмертник* vyšly všechny v roce 2001 v nakladatelství *Амфора* v další jednotící edici *Наша марка*, na jejímž vzniku se Krusanov ve spolupráci s šéfredaktorem Vadimem Nazarovem podílel. Tato edice měla podle jeho slov za úkol představit ruskému čtenáři méně známé domácí autory, kteří jsou schopni na knižním trhu zaplnit mezeru a představit díla, která mají ambice stát se „intelektuál'no-igrovym bestsellerom“²⁸, v Krusanovově případě hrou na impérium.

Právě hra, která by podle autorových záměrů měla sledovat vyšší nadpozemské cíle, je základním určujícím bodem Krusanovovy prózy, je to první krok k magickému či fantasknímu v próze, je to stále se opakující otázka: Co kdyby? A tak musíme chápat vzájemné prolínání skutečného a smyšleného světa, které vedle literární tvorby přineslo do Petrohradu i projekt „*Незримая Империя*“, která s patřičnou dávkou nadsázky „řeší“ problémy současného Ruska v odrazu nadčasových mýtických ideálů nadpozemského impéria, jakým může například být základní potřeba neustálého rozšiřování hranic impéria, kterou účastníci projektu předložili v otevřeném dopise prezidentu Putinovi²⁹.

²⁵ Павел Крусанов: Бессмертник, Амфора, СПб, 2001, стр. 251-314

²⁶ Павел Крусанов: Бом-бом, Амфора, СПб, 2002

²⁷ Поребрик (сборник), Контекст, СПб, 2003, стр. 102-143

²⁸ http://www-lat.fandom.Ru/inter/krusanov_1.htm

²⁹ Тамtéž

Krusanov přímo říká:

„Мы устраиваем совместные выступления нелитературного свойства: определяем границы Незримой Империи, даем рекомендации президенту по определению государственных приоритетов, демонстрируем изменение реальности концентрацией авторской воли, фиксируем кризис гуманизма и извещаем мир о вступлении в новую постгуманистическую эпоху. Кроме того, время от времени мы вместе ходим в баню на Фонарном переулке. Мы – это Александр Секацкий, Сергей Носов, Наль Подольский, Владимир Рекшан, Сергей Коровин, я, многогрешный, и время от времени примыкающие к «фундаменталистам» Илья Стогов, Вадим Назаров (výše zmíněný šéfredaktor Amfory), Лариса Тихомирова и Татьяна Москвина.“³⁰

Jsme tedy u Neviditelného Impéria, jindy Krusanovem nazývaného též Nebeským Impériem³¹. Nakolik takové vybájené impérium, které například výše zmíněný Chodakovskij pod názvem Třetí Řím až fanaticky brání, vnímá autor kontroverzního románu?

„...Nebesnaya Imperiya, kak i vsyakii transcendentnyi ob'ekt skoree vsego nedostizhima...menya privlekaet ne poryadok, ne mogushestvo, ne „zheleznaya ruka“, a estetika Imperii,“³² tvrdí Krusanov (s čímž ovšem vzhledem k celkovému vyznění románu nelze souhlasit).

Impérium jako otázka estetického hlediska – tedy cesta k Nebeskému Impériu.
Impérium jako otázka výlučného postavení – tedy projekt Neviditelné Impérium.
Impérium jako místo, kde se prolínají jednotlivé kultury, aby se jedna z nich, ta vyvolená, stala tou, která rozhodne o osudu celé planety – tedy román *Укус ангела*.

³⁰ Александр Яковлев: Павел Крусанов: «Мало пишут о жесткокрылых», Литературная газета № 38 (5941), 17-23 сентября, 2003, рубрика Имя, str.3

³¹ http://www-lat.fandom.Ru/inter/krusanov_1.htm

³² Тамtéž

3. Chronologické řazení románu a hlavní body Krusanovovy estetiky impéria

Abychom se mohli dále věnovat doposud stěžejnímu dílu Pavla Krusanova a tím si i objasnili jednu z možností pokračování petrohradského textu v současné literární tvorbě, bude vhodné seznámit se se samotným textem.

Patnáct kapitol, do nichž je kniha rozdělena, není seřazeno chronologicky: „Укус ангела” написан без последовательного развития сюжетных линий (это тоже стало сегодня эстетической нормой)...³³

Retrospektivní řazení je vskutku především „estetickou normou“, která románu dodává pocit kouzla nepřehledného a zamotaného děje, v němž se čtenář musí zorientovat a který od něj vyžaduje vyšší soustředění. My se přidržíme časového řazení, které můžeme rozdělit na předhistorické období (není datováno), kdy impérium ovládne Kljukva, na samotnou cestu hlavního hrdiny k moci a konečně na eschatologické zakončení pozemského impéria.

3.1. Сим победиши – nový náhled na symbol vítězství

Začneme 9.kapitolou nazvanou Сим победиши³⁴, která vyšla již v knize Отковать траву, snad původně zamýšlená jako zcela nezávislá povídka. Jako s jednou z důležitějších kapitol je vhodné seznámit se s ní blíže.

Knih samotná není příliš prostoupena prvky s křesťanskou tematikou (i když chování hlavního hrdiny a jeho názory jsou velmi blízké Dostojevského tématu zpracovanému v *Legendě o velkém inkvizitorovi*). Vladimir Bondarenko sice píše: „И ясно вижу, что у самой молодой поросли русской культуры отнюдь не потеряны ни национальные, ни православные корни.”³⁵ U Krusanova se však jedná jen o

³³ <http://www.hrono.ru/text/2003/koksh0310.html>

³⁴ Павел Крусанов: Укус ангела, Амфора, Санкт Петербург, 2001, str.183-206

³⁵ Владимир Бондаренко: Белый лик русского патриотизма, Общество дружбы и сотруничества

povědomí sounáležitosti, které využívá při vytváření „historického“ pozadí románu. Kromě transparentně symbolického znovuovládnutí Cařihradu (záměrně používá jen tuto verzi jména metropole na Bosporu), ve kterém „пубавилось минаретов и прибыло на куполах крестов“³⁶, je další zjevnou narážkou na křesťanství právě název této kapitoly.

Slovnímu obratu „сим победиши“ odpovídá český ekvivalent „v tomto znamení zvítězíš“ a vztahuje se k zázračnému zjevení, které spatřil Konstantin (v té době vládce v Galii) v předvečer slavné bitvy u Mulvijského mostu roku 312 n.l., v níž porazil dalšího z tetrarchů rozdělené Římské říše Maxentia (vládce v Itálii), a tím si zajistil spoluvládu s Liciniem, která mimo jiné znamenala vydání Milánského ediktu povolujícího křesťanství v celé říši.³⁷

Před bitvou se na obloze vedle zmíněné fráze objevilo i znamení, které pak nechal vůdce vyobrazit na štíty svých bojovníků. Jednalo se o dvě překrývající se řecká písmena X a P, což jsou počáteční písmena řecky psaného Kristova jména, Χριστός. Pro znak později hojně užívaný nejenom v pravoslavném světě máme pojmenování labarum.

Název kapitoly by nás tedy měl směřovat ke křesťanské víře, ale realita je (jako v mnoha případech) nejednoznačná, ba dokonce si ji můžeme vysvětlovat jen jako „историко-географический колорит“³⁸, jak trefně poznamenala ve své recenzi Galina Jermošina na adresu již výše zmíněného dobytí Cařihradu, a kteréžto přirovnání se v případě románu *Укус ангела* dá použít na více místech včetně tohoto. V souvislosti s Krusanovovou ideou nástupu „posthumanistické epochy“ je však mnohem pravděpodobnější, že mnoho myšlenek, ideálů a historických procesů je v díle parodováno a uváděno v pravý opak, tedy karnevalizováno.

V případě zázračného zjevení si však navíc musíme uvědomit, jakou postavou byl sám císař Konstantin Veliký.

c зарубежных странами, Москва, 2003, стр.7

³⁶ Павел Крусанов: *Укус ангела*, Амфора, Санкт-Петербург, 2001, стр.104

³⁷ *Дějiny Byzance*, Academia, Praha, 1996, стр.36

³⁸ Галина Ермошина: *Князь Кошкин и псы Гекаты*, Знамя №7, 2000, стр.228

Ví se o něm, že v otázkách víry prošel složitým vývojem. Kromě křesťanství se přikláněl k v armádě značně rozšířenému kultu „Nepřemožitelného slunce“; později v křesťanské Konstantinopoli, kterou založil, nechal zbudovat chrám bohyni osudu Tyché. „Duchovní atmosféru tohoto synkretismu, v němž se pojily představy pohanské s křesťanskými a novoplatónskými pojmy vystihuje římská mozaika ze začátku 4.století, na níž je Kristus znázorněn jako sluneční božstvo.“³⁹

Z hlediska celého románu v jakési předhistorické nedatované době se seznamujeme s Kljukvou. Клюква znamená v překladu klikva, klikva bahenní - *oxyccocus palustris* - tj. doslova přeloženo kyselá kuličky bahenní, lidově též blatnice, jeřábí rostlina, žerovina nebo citróny severu. Je to rostlina, která svým životem či prostředím, ve kterém se vyskytuje, spojuje hned dva ženské živly – vodu a zem, dohromady blata.

Když se Kljukva narodila, vítr a slunce sežehly euroasijskou step, nebylo po tři dny vidět měsíc, astronomové nepoznávali na nebi znamení Zvířetníku a jasně červená hvězda s chvostem visela nad černou zemí. Příchod komety ale i jiná nebeská znamení vždy věští výlučnou událost (zde jako by se spojovala symbolika narození Ježíše Krista s narudlým Marsem, který visel nad revolučním Kyjevem v Bulgakovově románu *Bílá garda* a jako „hvězda války“ věstil nadcházející neštěstí⁴⁰); nedivme se tak, že později, když už lidé Kljukvu nazývali Мать и Надежда Мира, nepřátelští jasnovidci zpětně tvrdili, že se tehdy otevřela pekelná brána, aby přinesla lidstvu smrt. Příznivci naší hrdinky se naopak nechali slyšet, že pohromy přišly ne kvůli hříchu ale kvůli přicházejícímu daru. Jedno je však zcela jisté – ztratila-li se souhvězdí Zvěrokruhu, byl tím naznačen konec času lidského pokolení. Tak totiž musíme Zodiak chápat – jako jistotu návratu jednotlivých částí roku a s nimi zdánlivě věčného koloběhu života.

Kljukva neměla rodiče a vyrůstala v cikánském táboře, do kterého ji pohodila matka v domnění, že její dítě je jen hříčkou přírody a stojí na samé hranici nebytí. Tento zdánlivý neduh však nebyl příčinou blízkého příchodu smrti, ale měl nám ukázat, že Kljukva vidí život i smrt, stojí na hranici lidského (lidmi vnímaného) času a stejně tak jako v bohyni Hekaté, i v ní se nachází popření takové doby. Ona přichází s novou vizí

³⁹ Dějiny Byzance, Academia, Praha, 1996, str.37

⁴⁰ Michail Bulgakov: Bílá garda, Lidové nakladatelství, Praha, 1983, str.11

času, jako něčeho dávno určeného a statického, v čem zasvěcení mohou putovat všemi směry.

Předpověď je potvrzena skutky. Dozvídáme se, že za proroctví o uzdravení ikumena jistého kláštera, dostala od mnicha lopatku, která se dokáže prokopat skrz nejtvrdí kámen.

Je příznačné, že originální slovo v textu „совок“ znamená nejen lopatka ale i hanlivě sovětský systém nebo jev spojený se sovětským obdobím. Je to narážka na dále popisovanou část, ve které se hrdinka dokáže prokopat i něčím zdánlivě tak nezbořitelným, jako je kremelská zeď plná hrdinů sovětské éry.

Pro Kljukvu bude v budoucnu důležité dostat se z Matičky Rusi, aby se spojila s mužským principem Petrohradu.⁴¹

Už slyšela o městě, kde vody řek tečou skrz kámen a kde je paláců víc než hlupáků. To město si pro sebe Kljukva vybrala ve svých snech a tam také v šestnácti letech zamířila - do města, kde už žil její stín. Jenže cestou se připletla do vojenského cvičení té části imperiální armády, která se nazývá *Воины ярости*, a jak později uvidíme, toto pojmenování není Kruzanovovým výmyslem. Cvičení sledoval generál a ministr obrany – adoptivní syn Otce Impéria.

Když je mu Kljukva, kterou vojáci zadrželi, předváděna, všimnou si jejích „žlutých kozích očí s horizontálně postavenými panenkami“. Pro úplnost dodejme, že vedle ovcí, tedy symbolu oddaného stáda, které následuje svého pastýře, má ještě had, představitel podsvětí, takové oči.

Kljukva předpoví smrt jednoho vojáka - a tak se také stane. Dokáže předvídat ledacos, jen osud samotného generála ne. Láska k němu ji pak tohoto kouzla zbaví úplně. Nakonec si ji ministr války přiveze do vysněného města jako svou ženu. V celkovém konceptu knihy je to první z osudových lásek, které nechtěně strhávají s sebou nejenom samotné aktéry lásky, ale celé impérium.

⁴¹ Владимир Топоров: Петербургский текст русской литературы, Искусство-СПБ, Санкт-Петербург, 2003, str.16

O Kljukviných schopnostech předvídat smrt se dozví i Otec Impéria a tak ji nechá převést k sobě do Moskvy, kde ji dá zazdíť do zmíněné hradby Kremlu.

Důvod je jednoduchý. Nechce, aby někomu vyzradila, že on sám je už dávno mrtvý. Ale Kljukva, jak víme, má kouzelnou lopatku a uteče. Na svobodě se dozví, že bezstarostný generál na ni stačil během jediné noci zapomenout. Zhrzená žena prokleje celé Impérium kletbou: „Я четвертую империю на три неравные половины!“

Takovou kletbu můžeme nahlížet buď jako sestupnou řadu čísel, která směřují k číslu jedna, tedy k číslu symbolizujícímu dokonalost čili boha, za nímž už je jen nula jako princip absolutna, které podle učení tao-te ting je jako nemyslitelné totožné s nicotou⁴², nebo, zaměříme-li se i na „početní“ výkony obsažené v prokletí, můžeme sestavit zcela nelogickou rovnici, která však má svou platnost v rovině esoterního významu čísel:

$$4/4=3/2$$

Rozdělení impéria na čtvrtiny můžeme totiž chápat jako rozdělení na čtyři základní živly: zemi, vzduch, oheň a vodu, které se rovnají třem polovinám, kde trojka symbolizuje „trojnost skladby universa, čili že vše jsoucí je syntézou protikladů“⁴³. Protiklady jsou pak právě dvojkou. V celkovém vyznění se tedy jedná o rozdělení universa na mužský a ženský princip, které jsou zastupovány jednotlivými živly, země a voda jsou živly ženské, oheň a vzduch jsou živly mužské. Jejich rozdělení pak znamená pohromu pro celé impérium a to, jak se je kdo z románových hrdinů pokusí sjednotit, nebo naopak využít jejich rozporů, je vlastně také otázkou této práce. Zaklínadlo je tak především katalyzátorem boje živlů v zastoupení za ženský a mužský princip – principy, kterým podléhá celá „Поднебесная“. Kletbu můžeme číst: souboj čtyř živlů se rovná souboji mužského a ženského principu, což vše je obsaženo v (troj)jediném celku.

Vraťme se k textu. Kljukva spolu s generálovým adjutantem uteče na jih. Právě adjutant, který dělá i zapisovatele následujících Kljukviných dobrodružství, ji pro její

⁴² Lao-C: Tao-te-ting, DharmaGaja, Praha, 1997, §1, str.29

⁴³ M. Nekonečný: Lexikon magie, Nakladatelství Ivo Železný, Praha, str.30

vlastnosti nazve Matkou a Nadějí Míru (míru v širším slova smyslu).

Kdesi na úpatí Kavkazu u Kislovodsku pak dojde k magickému obratu. Kljukva začne proklínat vše kolem sebe a to tak intenzivně, až se Někdo (též Мрак, Ничто, Отсутствие) nakloní z oblaků a vyslyší její divokou modlitbu. Onen Někdo nám může připomínat hrdinu romantické poémy M.J. Lermontova *Démon*:

И над вершинами Кавказа
Изгнанник рая пролетал...⁴⁴

...То не был ангел-небожитель,
Ее божественный хранитель:
Венец из радужных лучей
Не украшал его кудрей.
То не был ада дух ужасный,
Порочный мученик — о нет!
Он был похож на вечер ясный:
Ни день, ни ночь, — ни мрак, ни свет!..⁴⁵

Démon sám říká:

...Я тот, чей взор надежду губит;
Я тот, кого никто не любит;
Я бич рабов моих земных,
Я царь познания и свободы,
Я враг небес, я зло природы,
И, видишь, — я у ног твоих...⁴⁶

...И скрылся я в ущельях гор;
И стал бродить, как метеор,⁴⁷

Nebe se zablýskne bílým ohněm. Kljukva se stane Matkou a Nadějí Míru (mír musíme chápat v původním smyslu i jako název pro svět) (Мать и Надежда мира). V čele povstalců vytáhne proti impériu, a i když její šiky řídnu, má nepřekonatelnou zbraň – tři sta sáhů široké ohnivě koleso, výtvar jiného světa, které za sebou nechává jen spálenou zemi. Ohnivý žernov, koleso podobné mužskému principu slunce jí přinese převahu ve válce, je trestajícím ohnivým mečem andělů, je „znamením, ve kterém se

⁴⁴ М.Ю.Лермонтов: Демон, Москва, 1980, část I., hlava III.

⁴⁵ Тамtéž, část I., hlava XVI.

⁴⁶ Тамtéž, část II, hlava X.

⁴⁷ Тамtéž

vítězí“ , ale na druhou stranu symbolizuje také lásku, která Kljukvu spaluje. Opět se nám ukazuje podobnost Lermontovovy poémy:

Насквозь прожженный виден камень
Слезю жаркою, как пламень,
Нечеловеческой слезой!..⁴⁸

Jeho poslední službou je vyžehnutí demarkační linie mezi državami Naděje Míru (Hespérií) a Otce Impéria procházející od Bílého moře ke Kaspickému moři. Právě do tohoto moře se po rozdělení země ponoří, stejně jako zapadá slunce za hladinou na obzoru. To však až poté, co Kljukva, která stále nemůže zapomenout na lásku ke generálovi, uzavře s protivníkem mír.

«Мать воцарилась в Гесперии...Город, живший в детских мечтах
Надежды мира, город, возрожденный как столица Запада, из кедра
и дуба, которым позже следовало преобразиться в карельский
гранит и бронзу, воздвиг для встречи победителей триумфальные
ворота.»

Kljukva vymění oheň za další ryze ruský mužský princip: město-syna Petra Velikého. O Petrohradu skutečně můžeme mluvit jako o náhradním potomkovi Petra poté, co nechal umučit careviče Alexeje; snad i proto byl postupem času dán do opozice proti matičce Moskvě jako ženich, který si namlouvá Západ, což dokazuje i jeho umístění v rámci Ruska.⁴⁹

V našem románu je Petrohrad rovnou pojat jako hlavní město Západu, čímž je zde myšlena nejen západní část Ruska, ale i državy, na které si Rusko v dějinách dělalo nárok, např. Polsko nebo Čechy a Morava, či smyšlená Panonie, tj. část území dnešního Maďarska .

Toto město, jak se dočítáme, stojí na cedrových a dubových kmenech, které se později proměnily v granit a bronz. Takovou proměnu nemusíme chápat jen jako vrstvení drahého kamene na základové piloty, ale lze ji vyložit i transcendentně. Falické symboly kmenů, které postupem času ve styku s vodou skutečně tvrdnou a mění se

⁴⁸ Тамтѣж, часть II., глава VII

⁴⁹ Владимир Топоров: Петербургский текст русской литературы, Искусство-СПБ, Санкт-Петербург, 2003, стр.16

v kámen, zde pronikají jako vertikální mužský princip do horizontálního vodního ženského zosobněného řekou Něvou.

Právě v Zimním paláci Kljukva zjistí, že ji opouští láska ke generálovi, a vrací se jí schopnost vidět budoucnost. Podřeže svého milého, kterého díky vítězství získala, a vzápětí se rozplyne a stane se z ní stín, který bude neviditelným hybatelem dalších událostí. Jako stín prochází románem po boku Někitajeva, stává se jeho ďábelským dvojníkem.⁵⁰

Stopa po ohnivém kotouči je ještě několik let natolik žhavá, že nedovoluje překročit hranici. Hespérie se zatím rozpadá, provincie Polsko, Morava, Čechy a Panonie se odtrhnou, pak ale konečně oficiálně umře Otec Impéria (osmnáct let po své skutečné smrti – v historickém kontextu připomíná taková skutečnost na jedné straně návraty tzv. Lžidimitrijů, na druhé straně pak mumifikaci Leninova těla, v obou případech konotace víry ruského lidu ve věčnost a božskost panovníka) a zem se znovu sjednotí, aby jí dále vládli dva volení konsulové.

Tak končí chronologicky první, v rozvrhu románu devátá na zbytku knihy nezávislá kapitola, která naznačuje skryté možnosti dalšího příběhu. Končí období smuty. Je pravzorem dalších událostí, ve kterých se také objeví vyvolené postavy, intriky a také láska.

3.2. Kristova léta vyvoleného Někitajeva

Zbývající kapitoly knihy bychom mohli přirovnat ke kyvadlu, jehož amplituda výchylky se nerovnoměrně přibližuje k bodu nula, který by mohl být bez problémů označen za gradující vrchol románu. Zmiňovaným bodem je tzv. год Воцарения. Do českého jazyka bychom ho mohli přeložit jako rok Korunovace. Je to rok nástupu hlavního hrdiny Ivana Někitajeva na trůn a je zajímavé, víme-li, že v čtvrté kapitole, která je označena v záhlaví „за двадцать один год до Воцарения“, je mu na letním dětském

⁵⁰ Е.М.Мелетинский: О литературных архетипах, Российский государственный гуманитарный университет, Москва, 1994, str.6

táboře 13 let⁵¹, pak v roce Korunovace je mu 33/34 let. (Podle druhé verze v roce Korunovace píše básně jako třicetiletý.⁵² Ovšem zde bychom termín в „его тридцать лет“ měli chápat jako označení pro třicátníka.) O křesťanské víře se tato kapitola nezmiňuje, je pouze plná slunce, vzpomeňme si však na výše zmíněný synkretismus v hledání boha u císaře Konstantina – Kristus ztvárněný na mozaice jako sluneční božstvo jako by byl předobrazem vlády Někitajeva.

Generál a nastupující imperátor dovršil Kristova léta a rok korunovace je rokem nula, zlomovým bodem, kolem kterého se osud celého lidstva otočí, aby nabral zcela nový směr. Ivan přináší nové království, není však prorokem, neodchází jako Mojžíš, Zarathuštra, Ježíš, Budha či Mohamed do ústraní, aby přinesl novou víru. Vrací se z války. Ivan v roce nula potlačuje na teritoriu své říše povstání, do jehož čela je nevině vmanipulován Brylin, a přináší pouze despotii a útlak v souladu s požadavky absolutistické vlády. Tak jako zakladatel města nad Něvou, který vynikal v tyranství nade všechny, tak jako by se svou smrtí chtěl přinést zkázu i ostatním.⁵³

Rok Korunovace je zlomovým bodem, ale na rozdíl od vyznání vyjevených výše zmíněnými proroky, odhaluje Někitajev jeden z axiomů imperiální politiky: život člověka nemá cenu.

3.3. Общая теория русского поля – переход к датованым událostem

Vraťme se do doby před Ivanovým narozením.

Budeme-li dál chronologicky sledovat kapitoly románu, dvacet pět let poté, co se Kljukva proměnila v stín, přicházejí další násilné události, ve kterých už figurují Někitajevovi rodiče.

Džan Třetí (Джан Третья) jako příslušnice chunchuzů patří k utiskované části obyvatel impéria, proto když se zamiluje do ruského důstojníka Nikity Někitajeva, člena gardy Vojínů Blesku (další z gard, které svým postavením připomínají potěšené pluky Petra

⁵¹ Павел Крусанов: Укус ангела, Амфора, Санкт Петербург, 2001, str.66

⁵² Тамtéž, str.237

⁵³ Владимир Топоров: Петербургский текст русской литературы, Искусство-СПБ, Санкт-Петербург, 2003, str.57

Velikého – Preobraženskij a Semenovskij⁵⁴, a ukazují na autorovu fascinaci armádou), její otec, hrdý příslušník povstalecké chunchuzské krve, nesnese takovou potupu a podřeže se tesákem, kterým jinak zručně porcoval ryby ve svém trhověckém stánku v Chabarovsku.

Kdo jsou to vlastně chunchuzové?

V čínštině doslova „rudobradí“ byli příslušníky ozbrojených band, které od poloviny devatenáctého století do roku 1949 řádily v Mandžusku, a později byly využity i při bojích proti dynastii Čching a k jejímu sesazení. Jeden z předních severočínských bojovníků pocházel z tohoto prostředí a jmenoval se Чжан Цзо-линь.⁵⁵ Jeho jméno uvádím pro jednoznačnou podobu se dvěma jmény jedné ženy a to „Джан Третья“ a „Ван Цзыден“. Autorova hra se slovy tak do vojenské krve rodu Někitajeových přimíchává i odbojnou krev banditů.

Jméno Džan připomíná povídku Andreje Platonova se stejným názvem. V daném případě se však nejedná o jméno dívky, ale Džan je kmen ztracený a postupně vymírající kdesi v pustinách mezi Sarykamyšem a deltou Amudarji. Za těmito lidmi přichází jejich odchovanec Čagatajev, aby je zachránil před smrtí. Nakrmí je, pomůže jim přežít zimu, ale přes to všechno nakonec lid kmene Džan volí svobodu a místo usdlého způsobu života odcházejí jeho lidé do všech stran vstříc neznámému – „a teď ať si hledají své štěstí třeba i daleko odsud“⁵⁶.

Podobně přichází a odchází ze scény i Džan Třetí. Nakonec jako vysvobození ze života bez Nikity volí smrt.

O Džan není v románu doslova psáno, že by se do Nikity zamilovala, ona je jím políbena. Pro celý román je důležité zapamatovat si symboliku políbení. Kniha má sice v názvu „kousnutí“, ale i polibek někdy může být vnímán jako uštknutí, kousnutí. Všimněme si třeba polibku Jidáše Iškariotského.⁵⁷

Džan se přesouvá s Nikitou do Simferopolu, kde mu porodí „луноликую фею Ван

⁵⁴ Milan Švankmajer: Petr I., Lidové noviny, Praha, 1999, str.34 - 35

⁵⁵ Большая советская энциклопедия, Советская энциклопедия, Москва, 1980

⁵⁶ Andrej Platonov: Zrození mistra (povídka Džan), Odeon, 1966, str.311

⁵⁷ Matouš 26,49

Цзыден со стальными, как Ладога, глазами⁵⁸, kterou podle rodového zvyku Někitajevových nazvou Táňou. V rodině nazývají dcery posledních sto dvanáct let jen Taťána nebo Olga, tedy až Puškinovsky příznačně vzhledem k okolnostem, které Taťánu čekají – je předurčena „odevzdat tyranovi vládu nad svým životem“⁵⁹. Že Tánina tvář září jako Měsíc, je ostatně také anotace na hrdinku Táňu z románu ve verších *Evžen Oněgin*, a že její oči jsou ocelové jako Ladoga, to vše nás cíleně směřuje ke společným mýtickým kořenům.

Dva roky po Tánině narození, v době, kdy impérium doslova hodilo „снежно-сахарную кость Аляски“⁶⁰ Americe, je Nikita smrtelně raněn při dobývání Cařihradu. Přesto dokáže zplodit Ivana Někitajeva a to tak, že dosáhne ejakulace až po posledním vydechnutí. Ivanovo početí je přirovnáno k početí bájného Tristana.

Předchozí řádky nás tedy za prvé upozorňují na jedno skutečné historické datum, jímž je rok prodeje Aljašky Spojeným státům americkým, tedy rok 1867. Víme-li, že Ivanovi by mělo být v roce Korunovace cca 33 let, pak nám zlomový rok nula vychází zasazen do skutečného kalendáře na rok 1900 či 1901 (vzhledem k těhotenství). S ohledem na výdobytky civilizace, jakých je v knize používáno, je takový letopočet nepravděpodobný, ale jako symbol přelomu dvou věků, od kterého ve skutečnosti ruská inteligence (a nejenom ona) ledacos očekávala, má pro celkové vyznění knihy nepopíratelnou hodnotu, i když musíme připustit, že shoda dat může být čistě náhodná.

Za druhé se dozvídáme, že Ivan byl vlastně počat neživým. Je to již druhý neživý, který se objevuje v románu, a opět se jedná o otce zplodivšího adepta na vladařské následnictví. Plodivá síla smrti patří odedávna k staré egyptské mytologii, zvláště pak k bohu Usirevovi, jehož mýtus se zde ve svébytné podobě smrti a incestu přenáší na hrdiny knihy.

Džan Třetí den po porodu syna, kterého pojmenovala Ivanem, neboť se už nedozvěděla, jaká jména dávali v rodině chlapcům, a jméno Nikita nechtěla dělit nadvakrát, odešla do země čínských duchů - spáchala rituální sebevraždu podřezáním krční tepny na břehu

⁵⁸ Павел Крусанов: Укус ангела, Амфора, Санкт Петербург, 2001, str.6

⁵⁹ А.С.Пушкин: Избранные сочинения, Евгений Онегин, Москва, 1992, глава 3. XV.

⁶⁰ Павел Крусанов: Укус ангела, Амфора, Санкт-Петербург, 2001, str.7

jezera. Z rozseklé žíly jí do vody vyklouzla malá stříbrná rybka, ouklej.

Ivana a Táňu vychoval nakonec obchodník s kočičím jménem Lehkostupov, který měl vlastního syna Petra ve věku Táni.

Není tedy divu, že zatímco malý Ivan si stavěl pevnosti z písku, mluvil s vymyšlenými kamarády, a když se mu něco nevedlo, propadal už v té době divokým náporům nihilismu a zuřivosti, Táňa s Petrem se oddávali pohlavním hrátkám.

Tak to šlo až do doby, kdy Petr dokončil studia filosofie a románské a slovanské filologie, Táňa se zaměřila na výtvarné umění a Ivan navštěvoval kadetskou školu, aby po dlouhé době opět přijel domů a pochopil, že se zamiloval do své sestry a ta pochopivše s ním začala flirtovat a políbila ho:

„Трудно поверить, но в итоге эта злая шалость кровью умыла империю и ввергла народы в бездну такого ужаса, какой вряд ли рассчитывал отыскать на палитре жизни-ада безвредно умствующий предводитель.“⁶¹

Táňa je víla - фея - její polibek je jedovatý a Ivanovi zcela změni život, opět jsme tedy u polibku, který je kousnutím.

Že Táňa polibkem vyvolá mezi Ivanem a Petrem řevnivost, s tím zřejmě počítala, ale v dané chvíli zřejmě ještě netušila, že kadet Někitajev byl už ve svých třinácti letech rozpoznán vyvoleným, takže jeho reakce může způsobit pohromu.

3.4. Старик - ruský Fénix

O Ivanově předurčení se dovídáme ve čtvrté kapitole, která se odehrává na letním táboře kadetů nedaleko Staré Rusi, města na břehu řeky Popuť, která se vlévá do bájného jezera Ilmeň. Samo město je jedním z nejstarších osídlených míst Novgorodské oblasti a v 16. století bylo dokonce čtvrtým největším v Rusku; navíc je známo pobyt F.M. Dostojevského. Jak starobylost tohoto místa, tak duch spisovatele, jehož dílo mnohokrát nastolilo otázku budoucnosti Ruska, vytvářejí kulisu pro Ivanův zásadní

⁶¹ Павел Крусанов: Укус ангела, Амфора, Санкт-Петербург, 2001, str.16-17

životní krok.

Stařík, který pozná v Ivanovi pravého nástupce, je nám představen jako starověrec a znalec tajů přírody, o kterých dokáže dlouhé hodiny vyprávět. Vedle něj také ovlivňuje malého Ivana vyprávění šedivého podplukovníka, jeho řeči jsou však ve srovnání se staříkem příliš strohé, vojenské.

Jednou večer vypijí se staříkem jakýsi odvar a Někitajev upadne do zvláštního stavu, kdy slyší hlas, který mu vypráví zajímavou alternativu vzniku světa.

Podle ní bůh stvořil svět a na něm dva bratry: Paldobara - Bílého knížete a Modrubara – Černého knížete. V duši Paldobara bylo slunce a lev a velel on skotu, kameni, ohni, větru, duze a vrchním vodám. V duši Modrubara byla černá luna a velel on sarančatům, mouchám, všemu hmyzu sajícímu krev, dýmu, prachu a spodním vodám. Oba bratři spolu neustále soupeřili, ale nikdo se nestával vítězem, tak jim bůh navrhl, ať každý vytvoří svého člověka. Ti pak budou za ně bojovat: „Люди ваши решат за вас, и чей народ победит, того призову, и будет царить, другой же сгинет.“⁶² Pak bůh vytáhl jeden hřebík (hvězdu) z nebe a do díry strčil oba bratry až do vyřešení sporu. Pak ještě touž dírou pustil do světa čas, aby se lidé stali smrtelnými a mohli se zabíjet.

Taková legenda se vkrade do Ivanova podvědomí zřejmě pod vlivem omamného nápoje.

Leč Ivan je probuzen a kupodivu staříkovi po dotazu, co se mu zdálo, nevypráví sen o knížatech, ale rozhovoří se vizionářsky o zemi, ve které byl on sám vladykou. Z toho stařík pochopí, kým Ivan ve skutečnosti je, a na den Svaté trojice, kdy oba jedou bryčkou do Nagatkina pro vodku důstojníkům, na zpáteční cestě objasní Ivanovi, že jako „пламенник“ (s postavou podobného plamenníka se setkáváme i v povídce Сотворение праха⁶³, plamenník je stvoření podobné ptáku Fénixovi a zároveň má společné rysy s Ahasverem) už dlouho hledá nového vládce, který má následovat „Русь

⁶² Тамтэж, str.74

⁶³ Павел Крусанов: Бессмертник (повídka Сотворение праха), Амфора, Санкт-Петербург, 2001, str.42

небесную“⁶⁴, a na krk mu coby symbol předurčení zavěsí amulet s vyraženým sluncem a z druhé strany se lvem (symboly Paldobara- Bílého knížete). Načež zmizí v lese, neboť splnil svůj úkol, kterým byl pověřen.

Právě výše zmíněná povídka Сотворение праха nám totiž vysvětluje, že plamenník je postava pověřená předáním důležitého poselství dalšímu plamenníkovi. Po splnění úkolu může zemřít. Než se tak stane, projde často doba několika lidských pokolení. Proto musí plamenník, aby se nestal terčem útoků obyčejných lidí kvůli své dlouhověkosti, tj. kouzlům, často měnit svou identitu a místo působení. Dodejme ještě, že každý plamenník předává jinou moudrost, např. ten povídkový se specializuje na lov na medvěda, zdánlivě bezvýznamnou dovednost v porovnání s plamenníkem románovým – poslem slunce. Zamysleme se však nad tím, jakou roli toto zvíře (medvěd) hraje v symbolice Ruska. Bez nadsázky ho můžeme nazvat totemovým zvířetem země.

Nedaleko Staré Rusi v samém srdci Ruska tak proběhne iniciační obřad, kdy rozžhavený amulet spálí chlapcovu hrud'. Odted' je on jako vyslanec nebes a sluneční záře zaslíben matičce ruské zemi. Tak končí kapitola nazvaná Старик.

Symbol slunce na přívěsku jako by byl v daném případě zajímavým úkazem změny vnímání času. Základní kalendářní výpočty se po rozlišování noci a dne, tj. čtyřiaadvacetihodinového cyklu, dějí na základě pohybu měsíce. Pohyb slunce je už složitějším problémem, který si vyžaduje dlouhodobější systematická pozorování. Pro stará náboženství, která byla úzce spjata s přírodními jevy, byl pohyb jediné hvězdy naší soustavy pohybem boha. Byl základem egyptského kalendářního mýtu.

Jeden z prvních slunečních kalendářů byl vytvořen ve starověkém Egyptě. Jeho základem se stalo dlouholeté pozorování nejjasnější hvězdy na obloze Siria. Tato hvězda, v Egyptě zvaná Sotis a později v Římě Stella canicula (psí hvězda) svým prvním předjitřním východem na oblohu avizovala dobu letního slunovratu. A letní slunovrat byl zvěstovatelem každoročních záplav na Nilu, tj. počátku nového zemědělského roku.⁶⁵ Sírius, hvězda α v souhvězdí Velkého psa, stojí na prahu dne, aby

⁶⁴ Павел Крусанов: Укус ангела, Амфора, Санкт-Петербург, 2001, str.86-88

⁶⁵ С.И.Селешников: История календаря и хронология, Наука, Москва, 1972, str.43-44

zvěstovala příchod slunce-boha a nového času, kdy se mrtvé promění v živé, stejně jako mrtvý Usirev zplodil se svou sestrou Eset potomka Thota a stejně jako nilské břehy budou oplodněny životadárnou záplavou.

Mrtvého otce, zplození syna v incestu i psy na prahu nové éry, to vše v románu *Укус ангела*, i když v jiných souvislostech, najdeme a vždy stále dokola nám tak bude opakována eschatologická vize příchodu nového věku.

3.5. Табасаран – vojenská kariéra jako předzvěst kariéry politické

Osm let před Korunovací se s Ivanem Někitajevem dostáváme do válečné vřavy, kde si mladý kadet vydobude slávu a uznání přátel i nepřátel. Kapitola se jmenuje Табасаран, neboť kde jinde by se mohl ruský voják proslavit, než na Kavkaze.

Ivan nedává zajatcům milost, za což si vyslouží od domorodců přezdívku „Иван-шайтан, ибо колыбел его, как считали горцы, качал сам Иблис...“⁶⁶ Ivan je v očích muslimů potomkem ďábla; Korán má pro ďábla právě jméno Iblís, a stejně je tomu naopak. Nikdy s nikým nemá slitování, protože nebojuje za pravdu, ale ve jménu víry.

„Opravdový muž nepřemýšlí o vítězství ani porážce a vrhá se neohroženě vstříc iracionální smrti. A takto procitne ze svého snu, ze svého preludu o tomto pomíjivém světě,“⁶⁷ je psáno v samurajské knize, která byla pro Krusanova jedním z pramenů pro zidealizované estetické základy impéria.

Pro Ivana skutečně otázka vítězství a prohry v pozemských půtkách nehraje až tak velkou roli. On si je jist a podobné otázky si nepřipouští, stejně jako se nestrachuje o život svůj ani jiných, neboť nečiní rozdíl mezi „«есть» и «нет», «полно» и «пусто»“⁶⁸

Iracionální smrt je magnetem, který ho přitahuje, je prahem, za nímž je nepopsatelný

⁶⁶ Павел Крусанов: *Укус ангела*, Амфора, Санкт-Петербург, 2001, str.33

⁶⁷ CUNETOMO JAMAMOTO: *Hagakure Moudroust samuraje z kraje Saga*, Temple, Praha, 2004, str.17

⁶⁸ Павел Крусанов: *Укус ангела*, Амфора, Санкт-Петербург, 2001, str.35

svět. Směřuje-li Ivan do rozumově neuchopitelných končin, pak ani na tomto světě nemá potřebu se pozastavovat nad svými činy, natož je logicky zdůvodňovat.

Tématu smrti se nevyhneme ani na konci kapitoly, kdy se kapitána Někitajeva pokusí zabít další z mnoha nepřátel, tentokrát šavlí. Ivan se ubrání, a když zvedne starodávnou zbraň, dostane se mu od troufalce lámanou ruštinou varování: „Эта сабля – дар Аллах! Там слово, там печать Сулейман – она убивает шайтан! Ты взял в руки твой смерть!“⁶⁹

Podobných zbraní, které hájily v rukou bojovníků tu či onu víru, je mnoho. Jednu takovou můžeme nalézt v horách Dagestánu v kraji obývaném Tabasaránci, kde ji zanechal Abu-Muslim, aby ochránila domorodce před nevěřícími:

„Еще один весомый факт считать Табасаран центром распространения Ислама на Кавказе - это сохранившаяся сабля ("тур") Абу-Муслима в табасаранском селении Чурдаф. По преданиям, его Абу-Муслим оставил ,чтоб защитить мусульман от неверных. До сих пор в этом селении живет семья, которая следит за сохранностью.“⁷⁰

Tak v nepřehledné mozaice různých vyznání i podle muslimské legendy dostane se Ivan do těsného spojení se smrtí, doslova uchopí svou smrt personifikovanou v podobě šavle zabíjející „nevěrné“. A on je Iblís, největší z nepřátel boha, kterému nezáleží na tomto světě.

Iblís je označení pro ďábla v Koránu. V 38. súře se Iblíse ptá Bůh: „Jsi pyšný tak, či patříš ke vznešeným?“⁷¹ A on odpoví: „Já lepší jsem než on, mne z ohně jsi stvořil, zatímco jeho jen z hlíny.“⁷²

Ohnivý atribut, tentokrát v záporném smyslu, tak Někitajeva neopouští ani v očích muslimů. Iblís je džin⁷³, v našem případě zlý duch, který se před člověkem nesklonil,

⁶⁹ Tamtéž, str.41

⁷⁰ <http://www.tabaristan.ru/relig.html>

⁷¹ Korán 38:76

⁷² Tamtéž 38:77

⁷³ Tamtéž 18:48

proto byl zapovězen.⁷⁴

3.6. Барбария – další postup v kariéře

Pod názvem Barbaria je zakresleno na Ptolemaiově mapě z 2.století našeho letopočtu východní pobřeží Afriky, dnešního Somálska. Přijíždí-li Ivan do Barbarie a ne do Somálska, naznačuje nám autor, že ačkoliv je Ivan do této oblasti vyslán jako tajný agent, aby pomohl místnímu obyvatelstvu v boji proti nadvládě Západu, který má stále ještě ve své moci území Aksúmu (což je kromě jména soudobého města i název pro starověké království, které přijalo křesťanství, ale nakonec bylo od Byzance odříznuto arabskou expanzí a tak odsouzeno k zániku), zasvěcení vědí, že zde jde o mnohem víc. Jediný v půtce přeživší anglický agent Mr.Berry Někitajevovi a jeho druhům vyzradí, že na radu místního kouzelníka hledají vojáka s kouzelným amuletem. Tím vojákem je pochopitelně Někitajev s talismanem v podobě slunce.⁷⁵ Za osvobození Barbarie je navržen na generála, čehož se zřekne. Dostane tedy alespoň vyznamenání a především malého leoparda, „каких ценили еще египетские фараоны, называя их за несравненный бег «собаками ветра»“⁷⁶. Pro Ivana se stane slunce předmětem poznání sebe sama, měl by tak poznat svobodu svého já, smysl svého bytí, které by ho mělo povznést nad pozemské problémy⁷⁷, paradoxně ho však vrhá do stále většího víru násilí.

V této kapitole bojují lidé z území Barbarie proti Aksúmu, kde lidé byli skvrnami na leopardovi⁷⁸. Někitajev přichází do této oblasti proto, aby převzal pomyslné duchovní dědictví, odnesl jej do Petrohradu a změnil celou civilizaci, neboť „...одного Петербурга будет достаточно, чтобы целиком восстановить ее.“⁷⁹

⁷⁴ Тамтѣж 38:78

⁷⁵ Павел Крусанов: Укус ангела, Амфора, Санкт Петербург, 2001, str.300

⁷⁶ Тамтѣж, str. 304

⁷⁷ М.М.Бахтин: Эстетика словесного творчества, Искусство, Москва, 1979, str.341

⁷⁸ Павел Крусанов: Укус ангела, Амфора, Санкт Петербург, 2001, str. 288

⁷⁹ Тамтѣж, str. 282

3.7. Треугольник в квадрате

V další kapitole se nejprve seznámíme s budoucností Petra Lehkostupova, která zaskočí natolik i věštkyni, že se Petr dozví pouze to, že ho čeká „великая судьба – страшная погибель...“⁸⁰, abychom se záhy ze světa tarotu, který zde nehraje žádnou vážnou roli, dostali na jubilejní večer u příležitosti vydání dvanáctého čísla literárně-filosofického časopisu „Аргус-павлин“ společnosti „Коллегия престолов“.

Karty, které si Petr nechá vytáhnout gekončíky, nám nejsou odhaleny. Je zde pouze výčet několika způsobů výkladu tarotu jako jsou Perla Isidy, Číše osudu či Keltský kříž, všimněme si narážky na egyptskou mytologii – Isis je řecké jméno bohyně Eset, sestry a ženy boha Usireva, a navíc zcela netradiční, symboliky plné, rozložení malé a velké arkány do čtverce a trojúhelníku, v jejichž společném středu se nalézá karta Blázna, tj. člověka.

V tradiční symbolice geometrických těles je čtverec jako číslo čtyři představitelem našeho hmatatelného světa, zatímco trojúhelník jako číslo tři je objektem nebeským. Člověk je tak ovlivňován pozemskými a nadpozemskými silami. Připomeňme si, že čtyřka je číslem pozemských živlů, zatímco trojka v tomto případě symbolizuje minulost, přítomnost a budoucnost a trojúhelník jako takový je znamením ohně. Spojíme-li symboliku čtverce a čtyř trojúhelníků, dostáváme další symbol universa – pyramidu, která je posledním obydlím člověka a zároveň ztělesnění boha slunce, panovníka Starověkého Egypta. Tak se neustále rozšiřují zjevné odkazy na Egypt, které by měly na konci románu osvětlit Někitajevovo rozhodnutí skoncovat se světem. Jenže v případě egyptské mytologie je očekáváno po smrti vzkříšení, což se, i když mluvíme o eschatologickém textu, v případě románu jednoznačně říct nedá.

3.8. Irij - Ráj Slovanů

Celá kapitola ovšem začíná narážkou na jiné náboženství v jednom z několika do románu „vložených“ Petrových spisů, které mají za úkol objasnit nám ideologii impéria.

⁸⁰ Тамтѣж, стр.52

Tentokrát to je Petrův filosofický deník a úryvek se zabývá krajem zvaným Irij – rájem pohanských Slovanů, odkud podle legend přilétají po zimě ptáci. Podle představ předků se jedná o oblast na západě či jihozápadě za mořem, tedy tam, kde zapadá slunce a kde je zdánlivě nejdéle skryto v době zimního slunovratu (tedy pravý opak nejdůležitějšího egyptského kalendáře – slunovratu letního), a zjevně souvisí s představou starých Slovanů, že ptáci odlétali na zimu za rozlehlé vodní plochy do ráje, kde se usazují duše zemřelých. Existuje dokonce pověra, podle které vytvářejí ptáci na podzim velký kruh, a spouštějí se do moře. Opět se nám tak vrací téma žhnoucího kola a slunce.

Připomeňme ještě, že slovo označující slovanský pohanský ráj se vztahuje k indoevropskému kořeni *iur, což může znamenat moře.⁸¹ Podobně s řeckou mytologií se slovanský onen svět nalézá na druhém břehu, ale slovanské představy nepřicházejí s podobou posmrtného života, jako s vizí říše stínů a ticha, ale přinášejí vizi skutečného ráje. Tak si ho v kusém vykreslení v deníku představuje i Lehkostupov.

Srovnajme chronologicky první kapitolu *Сум победившу* a tuto se staroíránskou legendou mluvící o svatozáři, která obklopovala jen *skutečné* krále. Proto na adoptovaného syna Kavátu svatozáře nepřešla a ukryla se v jezeře.⁸²

Stejně tak se svatozář ukryla do jezerních vln před turínským králem Afrasjábem a ten se jí marně pokoušel zmocnit trojím potopením.⁸³ Jedna z dalších kapitol Бунт воды je jasným odkazem na hledání znamení vyvolených, když se Ivan Někitajev třikrát marně pokouší potopit v batyskafu do hlubin Bosporu, ale pokaždé je vyvržen zpět na hladinu.

Navíc styk s vodou, který nám připomene ordál (viz předpověď vědmy), nalezneme také ve smrti Lehkostupova. Pod vodní hladinu do imaginárního světa je tedy v průběhu románu přesunut ohnivý kotouč, Džan a Petr. O tom, že to je svět, o jehož opanování se snaží Někitajev, a nakonec to učiní způsobem, kdy s sebou strhne celý svět, není pochyb a je zcela jedno, zda se jedná o objektivní představu či ryze subjektivní Ivanův výmysl onoho světa podobný Pilňakově výroku z povídky s tematikou smrti: Умрёт человек – умрет для него мир⁸⁴, což musíme v Ivanově případě chápat jako zničení jeho (vyvoleného) představy světa za účelem vzniku jiného.

⁸¹ www.pagan.ru

⁸² O.Šima: Zarathuštra, Votobia, Olomouc, 2002, str.70

⁸³ Tamtéž str.71

⁸⁴ Б. Пилняк: Рассказы, Библиотека «Иллюстрированной России», Париж, bez udání letopočtu, str.30

V kapitole jasně nazvané trojúhelník ve čtverci je prozatím vše při starém a Blázen (Petr) neopustil tento svět. Petr po nejasné předpovědi budoucnosti opouští vědmu a tramvají jede na zmíněnou vernisáž. Projíždí přitom Petrohradem, který:

„походил на влюбленного, отвергнувшегося от действительности, потому что для него прокисла, потеряла соль, смысл...Возможно, он – Нарцисс. Возможно, ревность к зеркальному двойнику, дьявольски изощренная фантазия влюбленного и породила всю петербургскую метафизику, весь сонм разномастных петербургских бесов...“⁸⁵

Společnost „Коллегия престолов“ svým názvem připomíná zednářskou lóži a tak je vcelku pochopitelné, že i její aktivity se dotýkají otázek vlády. Celá skupina má pravděpodobně svůj vzor v reálných postavách, proto se nelze divit, že jedno z probíraných témat - „небесный мандат на империю“⁸⁶, bylo podle J. Zvjagina i tématem skutečného rozhovoru z 15.10.1996, který byl částečně zaznamenán a použit právě v jeho stati pojednávající o novém Krusanovově románu. Rozhovoru se účastnili mimo jiné i Pavel Krusanov, Alexandr Sekackij a Sergej Korovin – pozdější účastníci projektu Незримая Империя.

Zvjagin píše:

„Во всяком случае, по загоревшимся глазам Павла Крусанова, по активности его во время беседы я понял, что для него поднятая тема чрезвычайно важна. Как говорится, «процесс пошел»...Так родился метаисторический роман «Укус ангела»...“⁸⁷

Jelikož téma postavení a role intelektuála ve společnosti bude následovat později, dodejme jen, že zasedání spolku „Коллегия престолов“ se kromě Lehkostupova mimo jiné účastnily postavy jako redaktor Čekame (Черный квадрат Малевича) či Felix Koškin, který je později proměněn v krvelačnou obludu a stane se Někitajevovým nástrojem pomsty a šaškem v jednom. Jméno Koškin je tak negativem hrdiny románu Dostojevského *Idiot* Lva Myškina.

⁸⁵ Павел Крусанов: Укус ангела, Амфора, Санкт-Петербург, 2001, str.54

⁸⁶ Тамtéž, str.112

⁸⁷ Е.Звягин: Знаки отличия и сродства, Нева №6, СПб, 2004, str.203

O účelovosti postavy knížete Koškina v celém románu Jermošina tvrdí: „Крусанов прекрасно сознает, что играет с клише, и время от времени делает совершенно игровые жесты.“⁸⁸

Rozprava společnosti se přenáší i do kapitoly «*В нашей жизни было много кое-что*», ve které Někitajev symbolicky zastřelí Koškina „цыганской“ пулей⁸⁹ (toto kouzlo zopakuje později i s Petrem). „Cikánská kulka“ má za úkol s největší pravděpodobností předpovědět uchwácení duše zasaženého a její ovládnutí Někitajevem. Samotný zásah je tedy jen dočasný. Pouze na krátkou dobu vyřazuje postavu ze hry, aby se za chvíli vrátila zpět ke svému poslednímu dějství.

Názory v diskusi o impériu gradují Ivanovými slovy přirovnávajícími imperátora k lovcí, který se nikdy nesmí stát kořistí, proto na sebe přivolává nenávisť ostatních. Všichni musí imperátora nenávidět, nikdo se však nesmí odvážit mu takovou věc říct, protože on je nezranitelný. Všechna jeho slova a skutky jsou jen lichotkami, které dávají obyčejným lidem právo vůbec žít.⁹⁰

3.9. Бунт воды – soupeření živelů

Poprvé se setkáváme s Tániným synem Nestorem, plodem incestního spojení. To, že je Ivanovým synem, je skryto sňatkem Petra s Táňou. Incest není jenom klasickým atributem fantaskna, jak bylo napsáno na samém začátku práce, ale je také ukazatelem vyšších božských principů, kdy vyvolená skupina nepřipouští míšení krve s jí nehodnými. S takovými praktikami se setkáváme už ve starověkém Egyptě a Nestor, kterého po celou dobu románu provází Ivanem přivezený skvrnitý leopard – atribut boha Usireva a egyptských panovníků, je odrazem těchto dávných věků. Dodejme, že naopak v křesťanské symbolice snad kvůli sounáležitosti s bohem podsvětí je ztělesněním Antikrista a v řecké mytologii se objevuje v souvislosti s Dionýsem, tvůrcem i ničitelem. Jeho skvrny pak mají připomínat oči strážce hledícího do všech

⁸⁸ Г.Ермошина: Князь Кошкин и псы Гекаты, Знамя №7, СПб, 2000, str.229

⁸⁹ Павел Крусанов: Укус ангела, Амфора, Санкт-Петербург, 2001, str.127 a 131

⁹⁰ Тамтѣж, str.116-117

stran.⁹¹

Osud starého obchodníka Lehkostupova, Petrova otce, je jedním z nejbizarnějších v celé knize. Promění se v strom.

Galina Jermošina píše, že je to „травестия ухода Льва Толстого в виде бегства в лес помещика, покрывающегося корой и деревнеющего в самом прямом смысле“⁹².

Samozřejmě bychom mohli hledat a najít fakta, která by snadno zapadala mezi nejčastěji užívané aspekty v románu. Mohli bychom například poukazovat na paralelu mezi Lehkostupovem – stromem a egyptským bohem Usirevem, který byl lstí uvězněn do dřevěné rakve⁹³; ta byla podle některých verzí vlastně vydlabaným stromem, a tak mohla později posloužit i jako sloup v paláci, kde jej našla Eset a získala ho.

Jenže rodina Lehkostupových narozdíl od rodu Někitajevů neměla předpoklady pro nastoupení cesty bohů, proto nelze než přijmout za nejpříjemnější verzi právě verzi o „travestii útěku Lva Tolstého“. Ostatně sám Petr si po „smrti“ svého otce povzdechl: „Признаться, порой мне и прежде казалось, что я зачат от колоды.“⁹⁴

Jelikož se starý Lehkostupov v románu k ničemu nevyjadřuje a je pouze postavou na pozadí hlavních událostí, lze ho považovat pouze za jakousi ukázkou či vzor rodiny s „kočičím“ příjmením, které jako by naznačovalo přemíru opatrnosti – lehké našlapování a obratné manévrování až intrikánství. Je majitelem cihelny, má rusovlasou ženu a při příchodu Petra na svět očekávají podle předpovědi porodní báby holčičku – Marfinku. Tak je nám už od začátku Petr i díky osudu svého otce představován jako pravý opak rozhodného, přímočarého a hrubého Někitajeva. Lehkostupov je zženštilý a na tento fakt naráží i dále zmíněný citát.

Někitajevovy vojenské i politické úspěchy jsou pro Taťanu důležitým měřítkem. Rozhodne se po letech opět žít po jeho boku a odejde od Petra, který sňatkem s ní maskoval Ivanův hřích.

⁹¹ J.C.Cooperová: Encyklopedie tradičních symbolů, Mladá fronta, Praha, 1999, str. 101

⁹² Г.Ермошина: Князь Кошкин и псы Гекаты, Знамя №7, СПб, 2000, str.229

⁹³ Д.Мережковский: Тайна трех, Республика, 1999, str.82

⁹⁴ Павел Крусанов: Укус ангела, Амфора, Санкт-Петербург, 2001, str.92

Pohnutka k odchodu Táni k Ivanovi ale není popsána jako obyčejná vypočítavost. U této dvojice jde o hlubší propojení. Někitajev je pro Táňu nastaveným zrcadlem, prvoobrazem, jehož kontury na sebe ona chce přenést.⁹⁵

Budeme-li se držet starozákonní tradice stvoření člověka, tedy nejprve muže a poté ženy, k obrazu božím, směřujeme stejně jako D. M. Merežkovskij ve své práci Tajemství Dvou v Osiridovi k božské dvoupohlavnosti: „Образ Божий в человеке – два в одном, не Адам, а Адамо-Ева, потому что сам Бог – два Бога, Элогим, Он и она – Мужеженщина.“⁹⁶

Podle Merežkovského takové dvoupohlavní pojetí boha vychází právě z ityfalického Usireva, kterému se v Egyptě připodobňovali všichni zemřelí bez rozdílu pohlaví. Polarita empirického pohlaví mizí v pohlaví transcendentálním: „В каждом мужчине есть тайная женщина; в каждой женщине – тайный мужчина. Неземная прелесть мужчины – женственность; женщины – мужественность.“⁹⁷

Zároveň Merežkovskij upozorňuje na rozdíl v chápání pohlaví ve starém Egyptě a v současnosti:

„Весь древний Египет под знаком святого пола; мы под знаком пола проклятого; и смысл Египта – бесконечный мир, воскресение мертвых; а наш смысл – убиение живых, война бесконечная. Заповедь Египта: «воскресни», наша: «убей».“⁹⁸

Zde díky Merežkovskij postihuje zásadní rozdíl mezi zrozením a smrtí, který Krusanova nezajímá. Navzdory všem odkazům na starověký Egypt je Ivan Někitajev podle takového hodnocení jen současným člověkem, ale pro Krusanova je jakákoliv smrt automaticky přechodem do dalších sfér. Pro jeho „posthumanistické“ chápání je tak přijatelná i násilná smrt ospravedlněná vyššími zájmy impéria.

Na pozadí kterých imperiálních mocností pak taková smrt neboli oběť má vskutku

⁹⁵ Павел Крусанов: Укус ангела, Амфора, Санкт Петербург, 2001, str.96

⁹⁶ Д.Мережковский: Тайна трех, Республика, Москва, 1999, str.112

⁹⁷ Тамtéž

⁹⁸ Тамtéž, str.110

význam je řečeno v následující větě: „...жертва – это объективное ненужное сверхусилие. Что-то вроде Карнака, Царьграда или Петербурга.“⁹⁹

Vraťme se k textu.

Ivan se přemísťuje do Cařihradu, kde začne jako konzul svou politickou kariéru. Symbolický let ke kořenům Byzantské říše je zajímavý ve dvou bodech.

Táňa se ptá Ivana, co je ochoten přinést za oběť jejich „hříšné“ lásce (Táňa doslova říká, že v egyptském písmu nebyl rozdíl mezi „ženou“ a „sestrou“¹⁰⁰), a Ivan bez otálení z aeroplánu vyhodí Kaurku, svou dočasnou favoritku. Je tím tak znovu zpečetěn jejich z pohledu starého Egypta božský a z pohledu křesťanství hříšný svazek.

Krusanovovo propojování různých kultur a náboženství pro účely impéria nevyhnutelně vede k situacím, které se mohou snadno stát parodií (a to i autorem nemíněnou). Takovým místem je i přilet Někitajeva do Cařihradu, ve kterém se opět mají mešity proměňovat v původní křesťanské chrámy.

Jeho letadlo na nebi je přece znamením kříže. Zdá se, že Někitajev přináší zpět na Bospor křesťanství. Ve skutečnosti autorovi ani tak nezáleží na tomto kroku, jako na iniciaci Někitajeva spočívající v ponoření do průlivu.

Samotnému ponoru je dodán artefakt moderní doby – batysféra, ale jinak je kapitola v závěru plná slov a slovních spojení odkazujících na dávné tradice: „царь морской“ , „Священный Император“ , „грядущее воцарение Героя“ , „Новый Ирий“ a „Шамбала“.

Šambala (Shamballah) je hlavním městem podzemní duchovní říše Agharty snad kdesi pod masivem Himálaje¹⁰¹, jejíž myšlenka se má na zemi projevit v podobě „Nového Irije“, v jehož čele by měl podle Lehkostupových představ stanout „Svatý Imperátor“, který je ztělesněním boha a vše ostatní kolem něj je jeho pouhým odrazem,

⁹⁹ Павел Крусанов: Укус ангела, Амфора, Санкт-Петербург, 2001, str.98

¹⁰⁰ Павел Крусанов: Укус ангела, Амфора, Санкт-Петербург, 2001, str.101

¹⁰¹ Milan Nakonečný: Lexikon magie, Ivo Železný, Praha, 1993, str.10

prodloužením jeho vůle, jeho „velkým tělem“.

Petr Lehkostupov mluví o dávné gnostické tradici, která je utajena v nitru téměř každého učení.¹⁰²

Tato tradice určitě není ukryta v křesťanském učení, neboť gnostici narozdíl od křesťanů „tělesnou schránku chápali jako hmotné vězení, které má propadnout záhubě. Individualitě člověka, která je podle křesťanů dána právě existencí těla, nepřikládala gnose velký význam.“¹⁰³ Takové popírání hodnoty lidského života je klasickým obrazem estetiky impéria.

Na jedné straně tedy můžeme hovořit o gnosi, avšak ze strany druhé, pragmatičtější, se jedná jen o lidskou touhu po moci (taktéž popírající křesťanské učení), kterou Nikolaj Berďajev pojmenoval ve svém díle trefně „pokušení královstvím“: „Největším pokušením lidských dějin je pokušení královstvím; v něm je skryta síla, která zotročuje nejvíce.“¹⁰⁴

Takové pokušení se podle Berďajeva nevyhnulo „říším starověkého Východu, římskému impériu, papežské theokracii, svaté říši byzantské, Moskvě jako třetímu Římu, petrovskému impériu, komunistické říši, německé Třetí říši“¹⁰⁵. Odkazuje na Dostojevského Legendu o Velkém inkvizitorovi a v ní ztvárněnou „dialektiku království jako věčného pokušení“ – „největší inspiraci křesťanského anarchismu“¹⁰⁶. Dostáváme se tak k problému teokracie, který nastínil Ivan Karamazov:

„...je nutno uposlechnout pokynu moudrého ducha, strašlivého ducha smrti a zkázy, přijmout tudíž lež a klam a vést lidi už vědomě k smrti a skáze, ale klamat je přitom celou cestu, aby nepozorovali, kam jsou vedeni, a aby se ti ubozí slepci aspoň na cestě považovali za šťastné.“¹⁰⁷

Ivan Někitajev se chce stát bohem, chce tak být viděn v očích svých poddaných a k tomu se mu hodí i gnostické teorie Petra Lehkostupova o novém ráji Iriji.

¹⁰² Павел Крусанов: Укус ангела, Амфора, Санкт Петербург, 2001, str.107-109

¹⁰³ Hana Mikynová: Manicheismus v ruské kultuře, Volné sdružení českých rusistů IX, Praha, 1993, str.95

¹⁰⁴ Nikolaj Berďajev: O otroctví a svobodě člověka, OIKOYMENH, Praha, 1997, str.113

¹⁰⁵ Tamtéž, str.113

¹⁰⁶ Tamtéž, str.114

¹⁰⁷ F.M.Dostojevskij: Bratři Karamazovi (I), Bonus A, Brno, 1997, str.290

V knize není blíže vysvětleno, proč se Ivan potápí v batyskafu do Bosporského průlivu. Z předchozích kapitol víme, že v těsném spojení s vodou jsou Kljukva, které pomohl ohnivý kotouč k vítězství, Džan, která se podřezala na břehu jezera, Irij, jako ráj pohanských Slovanů ukrytý za mořem, ba i samotný spisovatel a jeho život spojený s Něvou a Nilem.

Vzpomeňme si na staroíránskou legendu o trojím Afrasjábově nepodařeném potopení se za královskou svatozáří. Ivan se v batyskafu taktéž třikrát neúspěšně potápí do hlubin. Pro jeho nezdar má Petr omluvu. Podle něj moře nechce být novým rájem.¹⁰⁸ Ivan sám má následující vysvětlení: „Вода нижняя не принимает меня, потому что я сделан из глины, замешанной на верхней воде.“¹⁰⁹

Někitajev není předurčen pro ženský vodní živel, ale pro oheň v podobě slunce na nebesích. Navíc je nám představen jako napůl člověk (je stvořen z hlíny) a napůl stvoření nebeské (z vod vrchních). Je tedy nositelem mnoha atributů Paldobarovy strany, která bojuje se stranou lunární a vodní – ženskou, místo aby se snažil o syntézu s ní.

3.10. Третий ветер – знамені нещесті

Do děje vstupují další magické síly. Zcela záměrně jsou jako úvodní citát použita slova z díla Alexandra Sekackého „Моги и их могучества“: „В такой волейбол могут играть только моги, хотя игра основана на практике, доступной в принципе каждому.“¹¹⁰

Jestliže jsme mluvili o Krusanovovi jako o spisovateli, který má nejenom ve svém díle, ale i v životě rád hru jako možnou variaci reality, pak petrohradský filosof Sekackij je mu v těchto vizích úspěšným pomocníkem. Zmiňovali jsme jejich současný projekt Незримая империя, ale také bylo záměrně poukázáno na fakt, že Sekackij je autorem

¹⁰⁸ Павел Крусанов: Укус ангела, Амфора, Санкт-Петербург, 2001, str.109

¹⁰⁹ Тамtéž, str.109

¹¹⁰ <http://www.vavilon.ru/texts/sekatsky1-1.html>

dvou předmluv ke Krusanovovým knihám.

Do třetice se tak v Krusanovově díle objevuje jako autor citátu. Od slova *могучество*, tj. *moc, síla* si snadno můžeme odvodit, kdo by měl být *мог*. Je to člověk, který může (ale nemusí) nakládat se silou a vědomím sebe i druhých podle vlastního uvážení. Spojení „já mohu“ je pro Sekackého dokonce výchozím stavem (Основное состояние- ОС¹¹¹) či předpokladem pro adepta na rozšíření řad „mogů“ (mezi které sám Sekackij nepatří).

Svéráznou filosofií opírá o učení o Tao i o jiné filosofie východu. Názorným příkladem a úvodní ukázkou nakládání se svou vůlí v traktátu je právě volejbal „mogů“. Míčem pro hru je koncentrovaná bolest všech účastníků (mogů). Každý z nich se jednoduše své bolesti zbaví tím, že ji přehodí na dalšího hráče. Ten k ní připojí bolest svou a pošle dál. Vznikne tak kumulovaná energie, které „mogové“ říkají bolid. V další fázi se každý hráč uzavře díky své vůli do jakéhosi obalu, který ho před bolidem ochrání. Pak začne odbíjená, při níž bolid nabírá stále větší rychlost, až je nakonec vymrštěn z kruhu do nic netušícího procházejícího, kterému zpravidla způsobí nějakou škodu. Takový je trénink „mogů“, pro které je cílem „бросить вызов миру запредельных возможностей, адаптировать себя в нем“¹¹².

Sekackij v případě volejbalu konkrétně zmiňuje skupinu „mogů“ z Vasiljevského ostrova v Petrohradě.

Jednoho z nich můžeme potkat i v kapitole *Третий ветер* v Krusanovově románu („Бадняк... Это был старый василеостровский мог.“¹¹³), kde má za úkol zbavit Někitajeva ducha Kaurky, kterou vyhodil z letadla na cestě do Cařihradu. Duch Ivana neustále pronásleduje v podobě stínu po domě.

„Мог“ Badnjak se stane svérázným demiurgem. Nevytvoří po božím vzoru stvoření z hlíny, nýbrž Ivanovou krví naláká ducha Kaurky do hrdla Koškina (jednoho z členů skupiny Коллегия Престолов), kde ji uvězní roztavenou smolou.¹¹⁴ Vznikne tak oboupohlavní (tedy indentický Adamovi před vyjmutím žebra) jedinec, který nemaje

¹¹¹ <http://www.vavilon.ru/texts/sekatsky1-2.html>

¹¹² <http://www.vavilon.ru/texts/sekatsky1-1.html>

¹¹³ Павел Крусанов: Укус ангела, Амфора, Санкт-Петербург, 2001, str.148

¹¹⁴ Павел Крусанов: Укус ангела, Амфора, Санкт-Петербург, 2001, str.156-157

dar poznání bude oddaně sloužit Někitajevovi.

Ivan se po úspěšné operaci zajímá, zda by bylo možno chytit také duši Kljukvy, ale podle Badnjaka lze chytit pouze duši pokojného člověka odevzdaného bohu, zatímco Kljukva se postavila proti stvoření.

V těchto chvílích si Petr Lehkostupov začíná uvědomovat, že hrátky s mocí se mu začínají vymykat z rukou.

Na nebi se rodí neviditelný třetí vítr – předzvěst příchodu Ivanova impéria.

3.11 Перед потопом, Путем рыбьего жира, Конец суфлера, Кузнечик,луковица,камень, Уединенция – рок Коруповаче

Lehkostupov přesto stále pracuje na základních tezích impéria a pomáhá tak na jedné straně Ivanovi, jehož nadcházející nástup na trůn přirovnává ke směně vládnoucích staroegyptských bohů, od Usireva k jeho synovi Horovi.¹¹⁵ Na straně druhé pak osnouvuje plány, které mají být pomstou za zmařený vztah s Táňou a zároveň překážkou pro vzrůstající moc Někitajeva (takovou schizofrenní úlohu podle Krusanova plní intelligence neustále).

V impériu vládne s Někitajevem ještě moskevský konsul Brylin. Pro Lehkostupova je proto nejjednodušší cestou postavit Brylina proti Ivanovi. Intrika je jednoduchá – žárlivému Ivanovi namluví, že se Brylin uchází o Táňu.

Ivan opět povolává na pomoc Badnjaka s kouzelnou knihou, jejímž slovům rozumějí „камни, воды и ангелы“¹¹⁶ – atributy Petrohradu, v tomto případě města „mogů“. Ale k atributům petrohradského textu patří také princip dvojnictví, kterého Krusanov využil v textu hned dvakrát.

Prvním příkladem jsou bratři Šeremetěvovi, bývalí Někitajevovi spolužáci, schopní „c

¹¹⁵ Tamtéž, str.164

¹¹⁶ Tamtéž, str.215

одной физиономией светиться разом в двух местах¹¹⁷, kteří za Petra odvádějí nečistou práci a to v prospěch i neprospěch Ivanův, např. otráví bývalého konzula, ale také se účastní fingování vztahu Táni a Brylina.

Dvojnickví Šeremetěvů má za úkol ukázat složitost zákulisních intrik impéria, zatímco druhým metafyzickým příkladem je útěk Někitajevem stíhaného Brylina do Polska. Aby mohl nerušeně odcestovat, zanechává místo sebe v domě „лярву, призрачного двойника, которого изготовил при помощи венецианского зеркала“¹¹⁸.

Ani Někitajevův protivník tedy není zcela bezmocný, pomáhá mu zrcadlo vyzískané jeho otcem, příslušníkem pluku Воины Силы, v boji s Turky, ovšem Ivanově síle nemůže odolat. Rozpoutává se válka, ve které Ivan nemilosrdně trestá provincie, které se odtrhly a přidaly na stranu Brylina. Ivanovo kruté počínání mu vynese další přezdívkou – Чума (Mor), ale i pro takové počínání má Petr, který stále oficiálně vystupuje jako Ivanův pomocník, vysvětlení.

Vedle různých přirovnání, se kterými se v románu setkáváme, je tentokrát Někitajev ztotožněn s bájným Odysseem: „Петруша весьма страстно говорил о Священном Государе и живописно толковал его архетип – царя и странника Одиссея.“¹¹⁹ Přirovnání je pochopitelné – Ivan, stejně jako Odysseus, trestá opovážlivce, který se mu ucházel o ženu. Navíc jak Odyssea tak Ivana potká sestup do podsvětí, ale na rozdíl od Odyssea je Ivanova cesta do podsvětí, kam strhává s sebou celý svět, bez návratu. Petrova „homérská“ řeč se stane předmětem diskusí i mezi členy spolku „Коллегия Престолов“ a z těchto řečí se dovíme, že nejen k Odysseovi přirovnal Petr Ivana, ale i k Romulovi, který, jak poznamenává Godovalov, nejprve zabil svého bratra a pak i spoluvládce Tita Тасиа.¹²⁰ Ivanova cesta k absolutismu má stejné rysy.

V kritice románu Marija Solnceva spojuje „новейшую интеллектуальную игру в империю“¹²¹, kterou se Krusanov, Sekackij a jiní zabývají, s apologií války.

V Krusanovově okázale vyříbeném kronikářském stylu, který stručně ale věcně

¹¹⁷ П. Крусанов: Укус ангела, Амфора, Санкт-Петербург, 2001, str.134

¹¹⁸ Тамтѣж, str.216

¹¹⁹ Тамтѣж, str.224

¹²⁰ Тамтѣж, str.228

¹²¹ <http://www.hrono.ru/text/2003/koksh0310.html>

popisuje události bojů a zkrášluje je právě příklady ke skutkům starověkých vládců a božskými znameními je doprovázejícími, bychom měli hovořit spíše než o apologii o apoteóze války.

Jedním ze znamení je i stále se vracející téma větru a gradace jeho síly. Ve chvíli, kdy zvítězí nad povstalci a zajme Brylina, vane od jihu vítr takové razance, že jít proti němu je stejné, jako brodit se vodou.¹²²

Jižní vítr zejména pro národy východní a severní Afriky symbolizuje příchod něčeho špatného, na poryvu větru přijíždí zlý duch.¹²³ Jižní vítr (tedy od Sahary) může znamenat vysoušení vodních nádrží, ale stejně tak navátým pískem může dát poutníkovi zabloudit, jak se o tom přesvědčil Alexandr Veliký v Egyptě na cestě do věštiny Ammónovy: „...byl pokládán za prst boží i tento jev: když v této krajině začne foukat jižní vítr, zavěje cestu spoustami písku, jakékoliv stopy po ní zmizí a nepozná se, kterým směrem je nutno jít“¹²⁴. Vítr vanoucí od jihu od nepaměti znamená blížící se katastrofu.

Blíží se opětovné sjednocení Hespérie (Petrohradu) a Východu (Moskvy) v ruské impérium, které je „Последнее Царство по букве христианской эсхатологии“, a ve kterém „не укоренено европейское человекопоклонство с его либеральными ценностями“¹²⁵. V takovém impériu pak samozřejmě není místo ani pro intrikující intelektuály, jakým je i Lehkostupov.

Předzvěstí Petrovy smrti je zmínka o umučení svatého Vara okolo r.307 v Egyptě.¹²⁶ Zatímco Varus byl ukřižován hlavou dolů, Petra čeká také smrt hlavou dolů a sice utopení v zinkovém žlabu, které je dohrou varování ze samého začátku románu, kdy je „hermeneutik“ Petr za své rouhání k bohu málem utopen.¹²⁷ Před samotnou popravou je navíc stejně jako Koškin zastřelen „cikánskou kulkou“.

Odstraněním Brylina a Lehkostupova Ivan vyřeší vnitrostátní problémy, impérium

¹²² П. Крусанов: Укус ангела, Амфора, Санкт-Петербург, 2001, str.226

¹²³ J.G.Frazer: Zlatá ratolest, Mladá fronta, Praha 1994, str.77

¹²⁴ Arrianos: Tažení Alexandra Velikého, Naše vojsko, Praha, Praha, str.87

¹²⁵ П. Крусанов: Укус ангела, Амфора, Санкт-Петербург, 2001, str.231

¹²⁶ Tamtéž, str.238

¹²⁷ Tamtéž, str.22

v čele s jediným vládcem se už může plně věnovat svému základnímu principu rozšiřování hranic.

3.12. Псы Гекаты – brána do podsvětí

Poslední kapitola románu je otevřením brány do podsvětí. Ivan je právem nazýván tím, kdo přichází z krajů, kde voda nenamáčí ruce¹²⁸ (viz. Tantalova muka¹²⁹). Jasně se ukazuje odvrácená strana jeho vlády slunce. Válka pokračuje bez jakékoliv naděje na ukončení. Ivan je přirovnáván k Alexandru Velikému¹³⁰ a ten, jak víme, zemřel uprostřed vojenského tažení v Babylónu¹³¹.

Závěrečná kapitola je shrnutím všech možných symbolů, které byly načrtnuty v průběhu románu.

K Někitajevovi se vrací zbojnická chunchuzská krev – pět posledních let s sebou všude („отправлялся ли он на фронт, в самое пекло, или триумфатором въезжал в ликующий Петербург“¹³²) vozí malé akvárium s ouklejí, rybou, která vytekla z žil jeho podřezané matce na břehu jezera.

Slunce se už noří do moře, nadchází doba Nového Irije. Nechybí tu ani Ivanův slaboduchý syn Nestor se svým leopardem a v místnosti se také objeví stín Kljukvy – Naděje Míru v době, kdy „василеостровское могущество“, jako jediné schopné splnit tento úkol, otevírá na ukázkou křišťálová vrata podsvětí, aby vpustilo Psy Hekaté.¹³³

¹²⁸ Tamtéž, str.262

¹²⁹ N.A.Kun: Starořecké báje, SPN, Praha, 1957, str.150

¹³⁰ П. Крусанов: Укус ангела, Амфора, Санкт Петербург, 2001, str.332

¹³¹ Аггианос: Александр Великий, Наше войско, Praha, 1989, str.248-251

¹³² П. Крусанов: Укус ангела, Амфора, Санкт Петербург, 2001, str.331

¹³³ Тамtéž, str.343

4. Tao jako neuchopitelné nic

Shrneme-li tedy stručně děj románu, jedná se v základní rovině textu o mocenský boj, ve kterém Ivan Někitajev jako představitel vyvoleného rodu nastoupí na imperátorský trůn poté, co dokáže sjednotit Rus, tj. překoná prostému lidu zjevného nepřítele, jakým je konsul-albín Gavriila Brylin neboli Suchoj Rybak, ale také se dokáže vypořádat s nepřáteli skrytými, tj. intelektuály v čele s Petrem Lehkostupovem. Jako představitel impéria, které je v souladu s dílem Tao-te-ting nazýváno jako Поднебесная (do českého jazyka přeloženo neutrálním slovem svět), se snaží docílit vyššího vzoru, jakým je samotné nebeské impérium.

Zde narážíme na zásadní rozdíl: nebeské impérium je ve své podstatě nekonečné, nemá hranic, zatímco jeho pozemská napodobenina nejenom že hranice má, ale její podstata je právě na nich založena.

Pozemské impérium musí mít podle Krusanova pro svou identifikaci hranice, za kterými se nacházejí jeho soupeři.¹³⁴ Rozpínání se (v jistých situacích ho lze vnímat i záporně, tedy smršťování) neboli expanze na teritoria ostatních států proměňuje impérium v pulsující organismus, který touto svébytnou formou existence strhává do víru dění životy všech jeho obyvatel.

Petr Lehkostupov jako zástupce intelektuálů v románu tvrdí: „Империя всегда стремится расширить свои границы, но совсем без границ она жить не может. Как только империя воплотит идею всемирности, она перестанет существовать.“¹³⁵

A Sergej Korovin jako zástupce skutečných ruských intelektuálů 90.let v rozhovoru přepsaném J. Zvjaginem doplňuje: „Империя существует только тогда, когда человек вынужден подчинить свои эгоистические моменты общему потоку.“¹³⁶

¹³⁴ www.lat.fandom.ru/inter/krusanov_1.htm

¹³⁵ П. Крусанов: Укус ангела, Амфора, Санкт-Петербург, 2001, str.222

¹³⁶ Е. Звягин: Знаки отличия и сродства, Нева №6, 2004, str. 205

Souznění materiální a duchovní expanze pak A. Sekackij nazývá „totální expanzí“¹³⁷.

Obé pak předpokládá jednotnou filosofii, která je schopna takové činy nejenom ospravedlnit, ale povznést či posvětit ve jménu vyššího principu.

Jak jsme se výše zmínili, vzorem by mělo být nebeské impérium, které je však jako transcendentální objekt podle Krusanova nedostižné¹³⁸, stejně jako Ivan Někitajev přes svou výjimečnost není bohem. Je jenom vyvoleným imperátorem s božskými rysy, který, stejně jako např. někteří hrdinové řecké mytologie, má ambice se takovým bohem stát (snad proto je mimo jiné pojmenován jako „урус“¹³⁹, tur - stejně jako Zeus se proměnil v toto zvíře, aby unesl Evropu). Chce se stát nesmrtelným a opanovat Evropu (následně celý svět).

Jak může časem a prostorem omezený člověk dosáhnout nekonečna? Jedinou možností je zrušení těchto bariér a prostředkem k dosažení takového cíle je v případě našeho románu metafyzicky vedená válka. Poražením světské pomíjivosti se Поднебесная dostává za práh smrti, kde je očekáváno jiné bytí. Víme-li, že hlavním městem říše je v románu Petrohrad, pak, budeme-li akceptovat neustálý vliv dnes již uzavřeného tzv. petrohradského textu na současnou literaturu, nachází se stále právě v Petrohradu práh do jiných světů.

Pro srovnání je zajímavé uvést vizi Gustava Meyrinka, který město Prahu chápe jako práh do jiných sfér. Onen práh se podle pověsti měl nacházet ve Zlaté uličce na Pražském hradě.¹⁴⁰

V. N. Toporov o Petrohradu píše:

„Петербург – бездна, «иное» царство, смерть, но Петербург и то место, где национальное самосознание и самопознание достигло того предела, за которым открываются новые горизонты

¹³⁷ Tamtéž str.205

¹³⁸ www.lat-fandom.ru/inter/krusanov_1.htm

¹³⁹ П. Крусанов: Укус ангела, Амфора, Санкт-Петербург, 2001, str.30

¹⁴⁰ Gustav Meyrink: Neviditelná Praha, Argo, Praha, 1993, str.84

Svět lidí se dostává do kontaktu se světem nelidí, lépe řečeno je jím pohlcen. V případě našeho románu je oním světem za prahem, „jiným carstvím“ říše andělů, a to andělů padlých.

Posedlost Někitajeva vyrovnat se bohu si žádá pomoci temných sil, ovšem výsledek je nejistý, neboť zatímco bůh, jako stvořitel všeho, má tu moc využívat ke svým účelům jakýchkoli prostředků, tedy dobra i zla, aniž by byl jimi následně ovlivněn, člověk se těžko může stát pánem zla. Opak bývá pravdou.¹⁴²

Ivan Někitajev jako vyvolený se cítí být oprávněn využít ke svému záměru temných sil, aby dosáhl nekonečna, které je v knize chápáno, ba přímo ztotožňováno s nicotou.

Galina Jermošina v recenzi píše: «Можно утолять тоску по силе и другим путем – через мистику, магию.»¹⁴³ Takový je princip tohoto eschatologického textu. Že Krusanov nazývá pomocné síly „psy Hekaté“, zjevně odkazuje na temný původ těchto sil.

Původně maloasijská bohyně podsvětí Hekaté je bohyní „noci a křížovatek“ a je zároveň bytostí tří tváří (z nichž podle některých verzí levá může být psí a pravá koňská)¹⁴⁴, které si můžeme vysvětlovat jako tváře, z nichž jedna hledí do minulosti, druhá do přítomnosti a poslední do budoucnosti. Je-li tedy Hekaté bohyní křížovatek, pak nesmíme zapomínat na křížovatky času, na kterých se svým způsobem právě čas zastavuje.

Hekaté je doprovázena „divými“ psy a „sesílá hrůzy a těžké sny na zemi a ničí lidi“¹⁴⁵. Ztělesnění zla v podobě psů je v tomto případě založeno na řecké mytologii, psi tu neslouží jako ochránci domovů, ale jako strážci podsvětí. V románu se dále můžeme

¹⁴¹ В.Н. Топоров: Петербургский текст русской литературы, Искусство –СПБ, Санкт-Петербург 2003, str.8

¹⁴² Martin Buber: O dobru a zlu, Votobia, Olomouc, 1994, str.24

¹⁴³ Галина Ермошина: Князь Кошкин и псы Гекаты, časopis Знамя № 7, Санкт-Петербург, 2000, str. 228

¹⁴⁴ Milan Nekonečný: Lexikon magie, Nakladatelství Ivo Železný, Praha, 1993, str.99

¹⁴⁵ N. A. Kun: Starořecké báje, SPN, Praha, 1957, str.31

dočíst, že je vlastně zcela jedno, jak si lidé největší hrůzy představují: „Люди знали о них всегда, только называли другими именами.“¹⁴⁶ Proto psy můžeme nazvat třeba superzbraní, jak učinil J. Zvjagin: „...когда стал вопрос, применить ли супероружие, грозившее концом света, император не задумался его применить.“¹⁴⁷

Od divých psů jako nižších astrálních bytostí je už jen jeden stupeň ke géniům, mezi které patří i padlí andělé. Vždyť román se jmenuje „Kousnutí anděla“. Někitajevův egoismus dožadující se absolutní nadvlády pak lze jednoznačně chápat jako goetii, tj. černou magii, leckdy chápanou jako protiklad teurgie, magie bílé.

Při možnosti takového radikálního zásahu do dějin lidstva, jakým je použití takové zbraně, je Někitajevova snaha vystupovat jako absolutní vládce všehomíra zjevná. Samozřejmě se jedná o přemrštěnou nadsázku, která si klade v první řadě za cíl postihnout Krusanovem vyhledávanou „estetiku impéria“¹⁴⁸. Onu „estetiku“ se snaží Krusanov ve své knize popsat jako souhrn obecných funkcí nadřazených vlastní velmoci.

Už samo jméno hlavního hrdiny je více než výmluvné: Некитаев. Příjmení, které získal po otci jakožto nositeli rodové linie, jednoznačně ukazuje na nečínský původ, přesto je jeho matka lidem považována za potomka Sunzi a filosofie celé knihy se nikterak nevyhýbá čínským vlivům. Zde vidíme klasický přístup (ruského) „nadmárodního impéria“¹⁴⁹, které si vždy umělo cokoli brát u cizích a záhy upravit podle svých potřeb. V daném případě bychom proto neměli hledět ani tak na rivalitu Číny a Ruska ve dvacátém století, ale v Číně bychom měli stejně jako spisovatel vidět především velmoc s tisíciletou tradicí, která Rusku má co předat (v provnání s impériem je však pouze zemí, která vynalezla hračky jako střelný prach a kompas, a teprve Rusko takových hraček dokáže využít).

Nenahlížíme-li sled kapitol v chronologickém pořadí, jak jsme učinili pro zjednodušení výkladu obsahu knihy, pak se hned na první straně románu setkáváme v záhlaví kapitoly s citátem z učení tao-te-ting a o půl strany dále se jménem vojenského стратега

¹⁴⁶ Павел Крусанов: Укус ангела, Амфора, Санкт-Петербург, 2001 str.345

¹⁴⁷ Евгений Звягин: Знаки отличия и сродства, Нева №6, Санкт-Петербург, 2004, str.206

¹⁴⁸ www.lat.fandom.ru/inter/krusanov_1.htm

¹⁴⁹ Евгений Звягин: Знаки отличия и сродства, Нева №6, Санкт-Петербург, 2004, str.206

Sunzi (Сун-цзы), autora knihy *O umění válečném* (*Искусство войны*).

Impérium, i když je umístěno jen „pod nebesy“, musí mít určitý řád, který si vytváří často svévolnou úpravou filosofických a náboženských směrů. Jak uvidíme později, týká se to především inteligence, kterou bychom měli brát jako samostatnou část společnosti od dob Ruska Petra I. Ostatně i Rusko je označováno jako impérium právě počínaje vládou tohoto cara.

Budeme-li mluvit o náboženských směrech, pak Rusko je samozřejmě zemí postavenou na křesťanství, do jehož rituálů se promítají vlivy původní slovanské víry. Víme, že Rusko se staví do pozice nástupce Byzantské říše a tedy i jediné pravé víry. Toho si je Krusanov vědom, proto hlavní hrdina začíná svou politickou kariéru, která příznačně navazuje a prolíná se s kariéru vojenskou, právě v bývalé metropoli Byzantské říše:

„Менялись господа, но оставался город. Теперь он сделался не столь колюч, в нём поубавилось минаретов и прибыло на куполах крестов - переименованным некогда в мечети византийским церквям был возвращён прежний чин и бывшее православное благолепие.“¹⁵⁰

V souladu s trendem postmoderní literatury navíc Krusanov přináší ve své knize odkazy na egyptskou mytologii, pohybuje se na teritoriu dodnes neprobádaného Aksúmského království a v narážkách různého rozsahu píše o manicheismu, gnosí, svobodném zednářství, islámu, máhájánském buddhismu či o již zmíněném učení tao-te-ting.

Učení o tao, které samo je slovy nepostihnutelné, Krusanova i hrdinu Petra Lehkostupova přímo vybízí ne k následování a dodržování jako celku, ale k svévolnému převzetí a přehodnocení jednotlivých částí pro potřeby impéria.

Krusanovův román začíná citátem z knihy o tao, který bychom marně hledali na stejném místě v českém překladu knihy. Tedy i samotný překlad, ať už český nebo ruský, je nechtěným důkazem manipulace s textem a tak i s jeho ideou. Citát zní:

¹⁵⁰ Павел Крусанов: Укус ангела, Амфора, Санкт-Петербург, 2001, str.104

„...истинная правда похожа на её отсутствие.“¹⁵¹

Ještě před autorským textem se tak ocitáme v neuchopitelném světě tao, ke kterému kniha po celou dobu směřuje, aby jeho skutečné odhalení přišlo až za hranicí časově a prostorově determinovaného románu: „Время - это и есть черт. Без времени здесь наступит *тот свет*. Тот свет для всех - без победителей и побежденных.“¹⁵²

V našem světě, ve kterém jsou podle teorie relativity čas a prostor existenčně vázány jen na hmotu¹⁵³, jsme při dualistickém přístupu k celému problému nuceni připustit (ne)existenci opačného pólu bytí: „...бытие и небытие порождают друг друга.“¹⁵⁴

Tao je nadčasové. Je prázdné, ale zároveň nevyčerpatelné.¹⁵⁵ Jedinou možností, jak zastavit čas, je odstranění hmoty.

Tak si počíná bohem vyvolený imperátor Ivan Někitajev, zvaný též Чума (Mor). Skutečně, jako zhoubná epidemie ničí vše, co mu stojí v cestě, a nezná slitování ani s blízkými ani sám se sebou. Někitajev jedná jako vyvolený, proto ho nemůže nic zastavit. Jeho chování můžeme přirovnat k práci řezníka, o němž se zmiňuje A. Sekackij v stati zabývající se problematikou tao-te-ting. Ve zmíněné stati Sekackij vzpomíná starý příběh, ve kterém se císař podivuje zručnosti řezníka bourajícího krávu. Na císařův dotaz, jak je možné, že pracuje s takovou dovedností, odpoví řezník, že nad dílem nepřemýšlí, nýbrž jej koná.¹⁵⁶ A takové přímočaré jednání, vytržené z kontextu celé filosofie tao, imponuje Sekáckému i Krusanovovi.

Výše jsme zmiňovali dva druhy nepřátel přímo ve vlastních řadách, které v rámci bojů o konečnou podobu (zatím ještě pozemské) říše musel budoucí imperátor překonat, a až se zdá, že pro Někitajeva byl větším nebezpečím guvernér Brylin - Suchoj Rybak, v metafyzickém vyznění je pro Ivana závažnějším nepřítelem teoretik impéria jeho nevlastní bratr Petr Lehkostupov – zástupce věčně debatující a nerozhodné inteligence, která se v opozici vůči obyčejnému lidu cítí být vyvolená v řešení konečné otázky, a tím

¹⁵¹ Lao-Tao-te-ting §41

¹⁵² Павел Крусанов: Укус ангела, Амфора, Санкт-Петербург, 2001, str.350

¹⁵³ Grygar: Окна вселенной докопан, Наше войско, Прага, 1989, str.170

¹⁵⁴ Tao-te-ting §2

¹⁵⁵ Tao-te-ting §4

¹⁵⁶ А.Секцкий: Прикладная метафизика, Амфора, Санкт-Петербург, 2005, str.194-195

se obrací i proti Někitajevovi. Jedná se o zásadní problém knihy, ke kterému se Krusanov vrací. Tento metafyzický boj, který autor v románu dovedně zamaskoval mezi memoárově okázalé řádky pojednávající převážně o vojenských taženích, cvičeních či přehlídkách, a které stylisticky vykazují svou strohostí zprávu o průběhu šachového zápasu. Z hlediska estetiky „podnebeského“ impéria jsou sice výčty geopolitických kroků podstatné, jako hlavní vítězství v očích vůdce Někitajeva však spatřujeme překonání věčně nespokojených a intrikujících filosofů, jakým je i Lehkostupov (i když víme, že prapůvod nenávisti vůči Petrovi je ukryt jinde).

Tato otázka je reflexí reálného života ruské inteligence. Román je dokonce díky době svého vzniku spojován s nástupem Vladimira Putina na prezidentský post (a to právě z Petrohradu), jakoukoliv spojitost s tím však Krusanov popírá.¹⁵⁷

Dmitrij Olšanskij píše: „Павел Крусанов и его книга «Укус ангела» - первая проба ценителей имперских сапог в области изящной словесности.“¹⁵⁸

Vedle názoru, že Krusanov se v estetice impéria vyžívá, je jí fascinován a líbí se mu, můžeme najít i zcela opačný, který tvrdí, že román je přímým výpadem proti imperiální politice¹⁵⁹ a to, budeme-li důslední, nejen proti politice ruské, ale i ostatních velmocí.

Vyvrátit ani potvrdit jednu z teorií zcela nelze. Bylo by vhodnější mluvit o jejich syntéze čili třetí cestě, ve které principy dobra a zla nejsou definovány podle lidských měřítek, nýbrž jsou podřízeny potřebám impéria.

Dobro, zlo a spravedlnost se stávají subjektivně volenými termíny. To není nic nového, měřítkem se stává místo samotných skutků horlivost, s jakou jsou takové skutky plněny:

„Říši dobra, tu vyvolení hodnou, zjedná spravedlnost, Mazdo, jako úděl nejzbožnějšího tomu, kdo horlivě koná nejlepší skutky. Chci vám nyní vymoci tento úděl. Naznač, co ty připravíš jako odměnu oběma stranám, svým rudým ohněm a roztaveným kovem. Mám na mysli škodu stoupenci Lži, užitek přívrženci Spravedlnosti.“

¹⁵⁷ <http://krusanov.by.ru/kritika/shulyak.html>

¹⁵⁸ krusanov.by.ru/kritika/olshanskii.html-14k

¹⁵⁹ <http://lat.fandom.ru/inter/krusanov>

Taková jsou Zarathuštrova slova v gáthách staroíránského náboženství¹⁶⁰, které bylo několik století po svém vzniku zajisté jedním ze vzorů pro vznik gnosticizmu nebo Petrem Lehkostupovem oblíbeného manicheismu. Zlo je lež a dobro je spravedlnost, která je určena požadavky víry. Stoupenec víry, i když za ni bojuje násilně, nečiní zlo, ale dobro. Dualismus, který se právě z íránského náboženství rozšířil i do Evropy, je také základním prvkem románu „Укус ангела“. Impérium je spravedlnost, tedy dobro. Stoupenec Lži jsou všichni ostatní.

Nevlastní Ivanův bratr a mozek jeho vlády Petr Lehkostupov zmiňuje ve výčtu gnosí i manicheismus, sektu, která kromě dualistického Zarathuštrova učení zahrnovala do svého učení i prvky křesťanství a buddhismu.¹⁶¹ Zoroastrický dualismus se projevuje i v jeho výkladu novozákonního výroku:¹⁶²

„...Христос не даёт инструкций, как следует поступать вслед за капитуляцией второй щеки. Не говоря о том, что печень у человека и вовсе одна... Поэтому я не слишком отхожу от христианства, утверждая: если тебя звезданули по щеке — подставь другую, но потом непременно оторви обидчику голову.“¹⁶³

Mezi zoroastrismem a křesťanstvím je rozdíl v konfrontaci s nepřítelem či nevěřícím (netvrdíme, že se tak děje ve skutečnosti, praxe bývá často odlišná). Zatímco křesťanství se snaží obracet nevěřící na víru a odpouštět hříšníkům, zoroastrismus vyžaduje v obou případech nesmiřitelný boj, protože jen „horlivou oddaností se člověk stává spravedlivým.“¹⁶⁴

A nejenom přísné rozlišování přátel a nepřátel a především strohý přístup k nim, jehož se Někitajev drží (především ve styku s tradičními muslimskými nepřáteli impéria¹⁶⁵) a Lehkostupov o něm jen filosofuje, aby se ve skutečnosti jako šedá eminence¹⁶⁶ snažil ovlivňovat všechny strany ve svůj prospěch, má základ v dualistickém náboženství pocházejícím z Blízkého východu, kolébky mnoha kultur a taktéž oblasti Krusanovova

¹⁶⁰ O. Klíma: Zarathuštra, Votobia, Olomouc, 2002, str.164

¹⁶¹ Павел Крусанов: Укус ангела, Амфора, Санкт-Петербург, 2001, str.20

¹⁶² Матouš 5,39

¹⁶³ Павел Крусанов: Укус ангела, Амфора, Санкт-Петербург, 2001, str.20

¹⁶⁴ O. Klíma: Zarathuštra, Votobia, Olomouc, 2002, str.164

¹⁶⁵ Павел Крусанов: Укус ангела, Амфора, Санкт-Петербург, 2001, str.33-42

¹⁶⁶ Тамtéž str.169

dětství, ze které v rozhodujícím momentu nástupu Někitajeva na trůn vane do Rusi již zmíněný „jižní vítr“, posel mýtického dávnověku a především zhouby.

Stejně tak jde Kljukva za anděly na jih, až k horám Kavkazu, za kterými, jako za oponou, na ni čekají síly připravené jí pomoci.

Ale postava Kljukvy je v konečném vyznění opakem Někitajeva. Víme, že Ivan je nositelem slunečního plamenného symbolu, a jeho vztah k Táně je pravým opakem lásky Kljukvy k ministru války. K porovnání obou vztahů jinak v knize nevyčtenému slouží pouze jediné souvětí:

„...поистине их [Тáňу a Kljukvu] роднит любовь, что сокрушает царства, только Надежда Мира эту любовь производила, а Таня – поглощает.“¹⁶⁷

Kljukva je zvaná Nadějí Světa či Míru, právě proto, že láska je pro ni prioritní před mocí a impériem. U Ivana nalézáme pravý opak, impérium, jeho estetika a především možnost dostižení nadpozemských cílů zcela ovládají vůdcovo počínání.

5. Ivan Někitajev

Stejně jako Konstantin Leont'jev, k jehož vizím je Krusanovova tvorba přiřazována, ve své tezi, že každá civilizace musí projít třemi stupni prvotní jednoduchosti, rozkvětu a následného druhotného zjednodušení, degenerace, ba přímo zániku, aby na ní mohla vyrůst civilizace dokonalejší¹⁶⁸ (a vyjmenovává postupně egyptskou, perskou, řeckou, římskou a evropskou¹⁶⁹), můžeme u hlavního hrdiny spatřit stopy jednotlivých kultur. Jsou to archetypy mužství, patriarchátu, heroismu a božství.

Již jsme zmiňovali souvztažnost města Petrohradu a především pak samotného spisovatele s Egyptem. Mnohé můžeme najít i u Ivana. Jeho postavu lze nejlépe spojit buď s postavou boha Usireva, nebo s jeho synem Horem.

¹⁶⁷ Tamtéž, str.327

¹⁶⁸ Константин Леонтьев: Византизм и славянство, кап.6,
<http://www.leontiev.net.ru/texts/vizantizm.htm>

¹⁶⁹ Тамtéž, кап.11

V podobě starého Egypta k nám promlouvá absolutno. Vždyť i objevené hrobky, které leccos vypovídají o religiozitě staré říše, nejsou místem posledního odpočinku, naopak, jsou plné nového života, jehož představitelem je v první řadě Usirev.

Je zajímavé, že ačkoliv je Usirev personifikací a záštitou koloběhu přírody, sám se vlastně narodil do doby vytržené mimo klasický kalendářní egyptský rok.

Podle jedné verze legendy byl Usirev plodem milostného vztahu bohyně oblohy Nút a boha Seba. To když se dozvěděl její muž, bůh slunce Re, uvalil na ni kletbu, podle které směla Nút porodit teprve tehdy, až nebude žádný měsíc ani rok. Jenže Nút měla ještě milence boha Thovta, který na její žádost vyhrál ve hře nad Lunou dvaasedmdesátinu každého dne, z čehož vzniklo celkem pět dnů, na které se kletba nevztahovala (ve skutečnosti k tomuto kroku dohnal kněží poznatek o nevyhovující délce předepsaného roku čítající tři sta šedesát dní a délce roku astronomického, proto přidali pět dnů zasvěcených přímo jednotlivým bohům¹⁷⁰), a proto se Usirev mohl narodit, vyrůst a pojmout za ženu svou sestru Éset.¹⁷¹

V otázce času, kdy se egyptský bůh rodí vlastně do svého druhu bezčasí, aby přinesl jistotu cyklického návratu ročních období a s nimi i povodní atd., se jeví Někitajev jako karnevalizovaná idea takového řádu. Ivan Někitajev umírá s celým lidstvem, aby jej vymanil z koloběhu času.

Rozdíl mezi zrozením a úmrtím je v eschatologickém textu nepodstatný, je to vždy krok do neznáma a zároveň k novému bytí. Krušanov tuto myšlenku vyjadřuje slovy: „...если человек рождается для могилы, то умирает точно для жизни...“¹⁷²

Ostatně u boha Usireva především je právě smrt důležitějším krokem než automaticky předpokládané zrození z ní vycházející, jak dál vypráví legenda, podle které se Usirev stal obětí msty závistivého bratra Sétha, byl lstí uvězněn do dřevěné rakve a vhozen do Nilu.

¹⁷⁰ С.И.Селешников: История календаря и хронология, Наука, Москва, 1972, str.46

¹⁷¹ J.G.Frazer: Zlatá ratolest, Mladá fronta, Praha, 1994, str. 319

¹⁷² П. Крусанов: Укус ангела, Амфора, Санкт-Петербург, 2001, str.217

Éset se vydala hledat jeho tělo, skutečně jej našla a byla jím oplodněna, když se na něj snesla v podobě jestřába, ale rozlíčený bratr Séth ho roztrhal na čtrnáct kusů a rozházel po celém Egyptě. Éset později našla a sestavila celé tělo, až na genitálie. Ty spolky ryby¹⁷³ (podle jiné verze to byl krokodýl¹⁷⁴).

Ve spojení s Nilem se stal Usirev bohem hned několika funkcí, tou první nejdůležitější byla funkce boha obilí – vždyť kde jinde, než na mrtvém těle (půdě), které je navíc zaplaveno řekou (slzami bohyně Éset oplakávající svého muže), může obilnina lépe růst.

Usirev je bůh stromů, byl přece uvězněn v rakvi z vydlabaného stromu (i tuto část mýtu můžeme v karnevalizované podobě starého obchodníka Lehkostupova najít v románu).

Usirev je bůh plodnosti a zároveň smrti. Je i jako mrtvý zobrazován tak, aby bylo vidět, že jeho schopnost přinést světu nový život, nevyprchala ani po jeho smrti. Opět porovnejme tohoto kdysi v Egyptě populárního boha s Někitajevem. Vždyť i Ivan umírá, aby plodil dál v jiných světech. Usirevovo mystérium však v sobě nese především díky svému otci. Vzpomeňme na Ivanovo početí, kdy je Džan oplodněna důstojníkem, jehož srdce již nebije. Krusanov přirovnává Ivana dokonce k Tristanovi¹⁷⁵, čímž nastiňuje vedle údělu pohrobka i lásku k ženě, která je hrdinovi souzena navzdory pravidlům společnosti. V Tristanově případě je láska komplikována manželstvím Isoldy, v Ivanově případě je překážkou sourozenectví. V obou případech se však jedná o porušení rytířské povinnosti – oba odvádějí ženu z manželského svazku.¹⁷⁶

Že Usirev je bůh slunce, jsou pouze domněnky. Oslavy spojené s jeho jménem se však skutečně setkávají s významnými body slunečního cyklu, tedy, jak je napsáno výše, s obdobími důležitými pro zemědělskou činnost. Přes úroveň boha obilí se tak paradoxně pán podsvětí stává i bohem slunce. Je to však pouhá domněnka vyslovená J.

¹⁷³ J.G.Frazer: Zlatá ratolest, Mladá fronta, 1994, str. 319-321

¹⁷⁴ M. Jordan: Encyklopedie bohů, Volvox Globator, Praha, 1997, str.476

¹⁷⁵ Павел Крусанов: Укус ангела, Амфора, Санкт-Петербург, 2001, str.9

¹⁷⁶ Е.М.Мелетинский: О литературных архетипах, Российский государственный гуманитарный университет, Москва, 1994, str.32

G. Frazerem. Nepopíratelným faktem je, že Usirevův syn Hor byl skutečně uznáván jako bůh nebe, slunce a světla. To je druhá možná Ivanova podoba.

Stejně Někitajev, jako posel slunce, paradoxně vrhá celou zem do podsvětí.¹⁷⁷

„Пол есть радий, источник темных лучей, темное солнце в теле человека и мира. Радий жжет, язвит, мертвит, но и живит, исцеляет, воскрешает. Если вынуть из мира это ночное солнце, то и дневное потухнет.“¹⁷⁸

Tak vidí dualismus světa zakletý do tmy a světla, slunce a měsíce a především muže a ženy Dmitrij Merežkovskij.

Vedle Usireva má Ivan podobné rysy i s Usirevovým synem Horem. Jednoznačně ho k němu řadí atribut slunce. Lehkostupovy myšlenky zaznamenané v deníku jsou toho dokladem: „...эону Исиды пришел на смену эон Осириса. Теперь же наступает новый эон – эон Гора...“¹⁷⁹

Princip slunce je v Někitajevově podání cestou za světlem svého přesvědčení, je myšlenkou, která překonává se zemí spjatý život Kljukvy. Je jedním z mnoha odkazů přirovnávajících Ivana k různým hrdinům, démonům či bohům. Vždyť vedle egyptské mytologie je Ivan stejně jako Zeus býkem, přebírá zvláštní kouzlo neznámé aksúmské říše, pro muslimy je Iblísem – ďáblem a navíc má být podle Petrových teorií strůjcem nového ráje – Irije.

6. Impérium, válka a role inteligence jako stěžejní body díla

Celá kniha je především odrazem vztahu ruské inteligence k politice impéria, kterou musíme chápat jako stav permanentní expanze. Válečný stav vytváří vedle pocitu sounáležitosti také nové pravdy.

Ivan Někitajev je potomkem důstojníka a jeho matka „пожаловала в предки Сунь-

¹⁷⁷ Тамтэж стр.332-338

¹⁷⁸ Д.Мережковский: Тайна трех, Республика, Москва, 1999, стр.114

¹⁷⁹ Павел Крусанов: Укус ангела, Амфора, Санкт-Петербург, 2001, стр.164

Цзы¹⁸⁰.

Vedle válečníka Sunzi, který je autorem pojednání *O válečném umění*, je Krusanovem připomínána kniha „Hagakure – Moudrost samuraje z kraje Saga“ od Jamamota CUNETOMA, jejíž rad se Ivan drží.

V knize je psáno:

„Cesta samuraje stojí výše než poctivost. Na něco takového je velmi obtížné přijít, ale je to ta největší moudrost. Z této perspektivy je vlastnost jako poctivost dosti plytká.“¹⁸¹

Eschatologické vize, které vedou Ivana ke zničení celého světa, vysvítají z myšlenky, že cesta za vítězstvím je srovnávána s porážkou spojenců a ta s porážkou sebe sama,¹⁸² neboť „správného bojovníka z vás udělá smrt“¹⁸³.

Samotný citát, který uvádí osmou kapitolu si pak stěžuje na zženštilost mužů v Japonsku té doby. V románu je takovým zženštilým typem Petr (před narozením očekávaný jako holčička Marfinka):

„Тогда я понял, что дух мужчин ослабевает. Они стали подобны женщинам, и приближается конец света.“¹⁸⁴

Fascinace učením válečníka Sunzi se nevyhnula ani Sekackému. Jeho traktát „О духе воинственности“ přesně vystihuje Ivanovo hrdinství, které je pro válku nezbytné, je vlastně jejím nejbližším průvodcem.¹⁸⁵ Zde se také objevuje podle vzoru německé armády za druhé světové války rozdělení vojska na různé podskupiny, jako jsou

¹⁸⁰ Tamtéž, str.5

¹⁸¹ Jamamoto: Hagakure Moudrost samuraje z kraje Saga, Temple, Praha, 2004, str.14

¹⁸² Tamtéž, str.57

¹⁸³ Tamtéž, str. 66

Александр Яковлев: Павел Крусанов: «Мало пишут о жестокорылых», Литературная газета № 38 (5941), 17-23 сентября, 2003, рубрика Имя, str.3

¹⁸⁴ Павел Крусанов: Укус ангела, Амфора, Санкт-Петербург, 2001, str.160

¹⁸⁵ А.Секацкий: Сила взрывной волны, Лимбус пресс, Санкт-Петербург, 2005, str.162

například „воины ярости“, nebo „воины блеска“¹⁸⁶. Těchto názvů (už s velkými písmeny) použil Krusanov ve své knize.

Ostatně i zmiňovaný Sunzi přirovnává armádu v pohybu k hromu.¹⁸⁷

Pro Krusanova je stejně jako pro Sunzi důležitá neuchopitelnost učení o tao, stejně jako je neuchopitelný živel války.¹⁸⁸

Militárně organizovaný stát je v Rusku tradicí od dob bojů „se stepním nebezpečím“¹⁸⁹. Navíc „po nástupu Romanovců (1613) muselo Rusko řešit otázku, zda se stane státem národním, nebo bude rozpínavým impériem. Zvolilo si druhou cestu, na níž role třetího Říma sehrála roli tmele ruské státnosti. Tato myšlenka se někdy trochu ztrácela, jindy vyvstávala na povrch podle historických okolností. Např. rozpuštění ruského impéria počátkem dvacátého století ve víře ve světovou revoluci bylo zjevně určenou onou mesianizací vlastní Rusům.“¹⁹⁰

Vojensky organizovaný stát tak navíc má oporu v pocitu výjimečnosti a mesianismu, musí se však vzdát myšlenek humanismu. To Krusanovovi, který hlásá ideu nové éry „posthumanismu“, vyhovuje.

Román *Укус ангела* jako ukázka metahistorického nebo alternativně-historického románu se tak snaží vypořádat s úlohou inteligence v impériu. Intriky Petra Lehkostupova a jeho filosofování, při kterém vytváří zvláštní výběr ideí vhodných pro imperiální politiku, ho samotného nejprve uvrhnou do mylné vize, že on sám vše řídí ze zákulisí (považuje se za ty, kteří „властвуют в тени, как бы суфлируя тем, кто на сцене...“¹⁹¹), aby se záhy musel smířit s realitou, že byl pouze využit při dosazování Ivana Někitajeva na trůn, jeho role už skončila a teď jej čeká nevyhnutelná smrt.

¹⁸⁶ Tamtéž, str.169-180

¹⁸⁷ <http://www.lib.ru/POECHIN/suntzur.txt>

¹⁸⁸ Tamtéž

¹⁸⁹ Karel Štindl: Co bude střetím Římem?, Volné sdružení českých rusistů IX, 1993, str.56

¹⁹⁰ Tamtéž, str.57

¹⁹¹ Павел Крусанов: Укус ангела, Амфора, Санкт-Петербург, 2001, str.246

Smrt inteligence je tak hlavní eschatologickou myšlenkou románu, která podle autora otevírá impériu nové možnosti.

Celou vizi o zrušení inteligence podal Krusanov ve stati „Плоды кухонной цивилизации“¹⁹². Překvapivě se dostáváme k problému autora a jeho vztahu k inteligenci zašifrovanému do fantastické literatury:

„В идеале следовало бы вообще убрать понятие «интеллигенция» из оперативного языкового поля, поскольку еще со времен египетского Древнего царства известно, что существует лишь то, у чего есть имя...“¹⁹³

Inteligence je podle Krusanova ostatním obyvatelstvem vnímána jako odcizená a snad právě proto dostal Krusanov literární ocenění za román udělované veřejností a žádné jiné. Autorovo distancování se od ruské inteligence se stává vypočítavým gestem.

Krusanov v článku „Плоды кухонной цивилизации“ probírá podrobně vznik a fungování ruské inteligence od dob kroužků fungujících v armádě za napoleonských válek až po současnost a už od revolučního roku 1905, kdy inteligence neobstála, v ní vidí pro státní potřeby zbytečnou přítěž:

„Максимальное самозабвение и вседозволенность средств ради достижения великой миропасительной цели обернулись интриганством, нечистоплотным двуличием и двоемыслием во всем, что касается общественной и личной жизни...“¹⁹⁴

Filosof S.N.Bulgakov, jeden z autorů, kteří publikovali ve známém almanachu Вехи, píše:

„Революция... оказалась как бы духовным зеркалом для всей России и особенно для ее интеллигенции.“¹⁹⁵

¹⁹² Павел Крусанов: Плоды кухонной цивилизации, Нева №6, Санкт-Петербург, 2002, str.121-132

¹⁹³ Тамtéž, str.132

¹⁹⁴ Тамtéž, str.126

¹⁹⁵ <http://www.vehi.net/vehi/index.html>

Krusanov tedy vidí odraz inteligence v pomyslném zrcadle jednoznačně nelichotivě. Dvojsmyslům v jednání inteligence a zejména pak mylného „heroismu sebezbožňování“¹⁹⁶, které, přenesené do románu, u Lehkostupova graduje až do rouhačského opovrhování bohem, je postaveno „skutečné“ heroické až božské vystupování Ivana Někitajeva, které má navzdory neustálému poukazování na egyptskou mytologii své kořeny v leont'jevském slavjanofilství:

„Для существования славян необходима мощь России,¹⁹⁷ neboť Rusko je pro Leont'jeva i Krusanova vyvolenou zemí, která sama o sobě přebírá to nejlepší ze zaniklých civilizací, jak jsme uvedli výše. U Krusanova s tím rozdílem, že role ruské inteligence je odsunuta do pozadí. Krusanov dává šanci pouze té části, která je ochotna bezvýhradně sloužit potřebám impéria¹⁹⁸, i když to může být cesta k smrti.

Sám se tak, jako představitel inteligence, dostává do schizofrenní role, kdy ve svém díle bojuje sám proti sobě. Nesmíme však zapomínat, že v první řadě jsou pro Krusanova takové počiny hrou.

¹⁹⁶ Тамтэж

¹⁹⁷ <http://www.leontiev.net.ru/>

¹⁹⁸ Павел Крусанов: Плоды кухонной цивилизации, Нева №6, Санкт-Петербург, 2002, стр.132

7. Závěr

Pavel Krusanov je v současné době jedním z nejznámějších petrohradských autorů. Obliba jeho tvorby však málokdy překračuje hranice tohoto města. Jeho zdánlivě propracovaná estetika impéria, na které si tolik zakládají on a jemu blízcí (Sekackij, Zvjagin, Korovin aj.) je, jak jsme se mohli přesvědčit i v této práci, vlastně jen velice obsáhlým výčtem různých filosofí a náboženství záměrně ozvláštněným častým používáním historismů, které má za cíl ohromit čtenáře. Výsledkem je ovšem pravý opak, kdy se Krusanov stále více ukazuje ve světle spisovatele, který rád používá oslnivých pojmů, ale bez jakéhokoliv hlubšího vyznění.

Při pokusu najít osobité myšlenky autora v díle jsme byli nuceni přistoupit na hru o vyšších principech impéria. Krusanov v ní použil prvky fantastické literatury i petrohradského textu bez jakýchkoliv nových a překvapivých souvislostí. Může tak ohromit širší čtenářskou veřejnost svými encyklopedickými znalostmi (zřejmě i proto za román obdržel cenu čtenářů), pro další vývoj současné ruské literatury však nebude mít větší význam. Jeho próza stavěná na okázalých imperiálních gestech může jen těžko být považována za důstojnou opozici literatuře, která sice vychází ze stejných základů, ale v hlubším globálním vyznění (odtud i Krusanovův přezíravý postoj k Pelevinovi a Sorokinovi), proto můžeme očekávat, že těžko svým „patriotismem“ osloví zahraničního čtenáře.

Alexandr Sekackij rád upozorňuje na Krusanovův vztah k Egyptu, který nás přesvědčuje o spisovatelově vyvolenosti mezi petrohradskými intelektuály. Nahlížíme-li však na okolnosti vzniku románu, o kterém pojednává tato práce, nejde v žádném případě o výjimečné Krusanovovo postavení, ale o jeho zarputilou snahu stát se tím, kdo zodpoví otázku o pokračovateli sovětského impéria, ve kterém autor prožil své mládí, a s jehož zánikem se i přes svou samizdatovou činnost nedokázal smířit. Otázka pokračování impéria v románu nebyla zodpovězena. Autor raději volí otevřený konec, který je jedinou možností jak vyřešit neucelený fragmentárně pojatý děj knihy.

Resumé

Eschatologie textu v románu Pavla Krusanova *Укус ангела*

Předložená diplomová práce si jako hlavní cíl vytýčila postihnout hlavní myšlenky politiky impéria v románu Pavla Krusanova *Укус ангела*, kterou je neustálé rozšiřování hranic, a to až za pozemská měřítka. Impérium je zde nositelem absolutní pravdy, které podléhá svoboda jednotlivce.

Střet Ivana Někitajeva a Petra Lehkostupova je nastaveným zrcadlem skutečné ruské inteligenci, která podle autorova mínění zbytečně teoretizuje a tím se vyhýbá skutečné službě vlasti. Lehkostupovy myšlenky sice plně souhlasí s živelnou Někitajevovou vládou, sám Petr je však díky intrikám odsouzen k záhubě.

Samo impérium se stává hlavním tématem alternativního historického románu, který si za svůj cíl klade eschatologické pojetí konce vlády na zemi jako přestupu k novým vyšším metafyzickým sférám.

Resume

The Eschatology of the Text in the Novel *Укус ангела* by Pavel Krusanov

The objective of this dissertation was to hit the main ideas of the imperial politics in the novel *Укус ангела* by Pavel Krusanov; and that is continuously to extend or widen the borders - even beyond the earthly criterions. The empire brings the absolute truth to which the individual freedom is liable.

The conflict between Ivan Nekitaev and Petr Lehkostupov is like a mirror hold up to the real Russian intelligence which - according to the author - concerns on theory uselessly and avoids the real service to their native country in this way. The ideas of Lehkostupov fully agree with Nekitaevs unrestrained reign though, but Petr is in consequence of intrigues doomed to destruction.

The empire itself becomes the main topic of the alternative historical novel which has its target in eschatological apprehension of the end of the reign on Earth as a change for new higher metaphysical spheres.

Použitá literatura:

Literatura primární:

- 1) Arrianos: Tažení Alexandra Velikého, Naše vojsko, Praha, 1989
- 2) Nikolaj Berďajev: O otroctví a svobodě člověka, ОΙΚΟΥΜΕΝΗ, Praha, 1997
- 3) Bible svatá, Levné knihy KMa, Brno, 2004
- 4) Martin Buber: O dobru a zlu, Votobia, Olomouc, 1994
- 5) Cunenomo Jamamoto: Hagakure Moudroust samuraje z kraje Saga, Temple, Praha, 2004
- 6) Dějiny Byzance, Academia, Praha, 1996
- 7) F.M.Dostojevskij: Bratři Karamazovi (I), Bonus A, Brno, 1997
- 8) J.G.Frazer: Zlatá ratolest, Mladá fronta, Praha, 1994
- 9) Николай Ходаковский: Третий Рим, АиФ-Принт, Москва, 2002
- 10) Korán, Academia, Praha, 2000
- 11) Павел Крусанов: Бессмертник (povídka Сотворение праха, str. 34-54), Амфора, СПб, 2001
- 12) Павел Крусанов: Бом-бом, Амфора, Санкт-Петербург, 2002
- 13) Павел Крусанов: Укус ангела, Амфора, Санкт-Петербург, 2001
- 14) N.A.Kun: Starořecké báje, SPN, Praha, 1957
- 15) М.Ю.Лермонтов: Демон, Москва, 1980

- 16) Д.Мережковский: Тайна трех, Республика, Москва, 1999
- 17) Б. Пилняк: Рассказы, Библиотека «Иллюстрированной России», Париж, bez udání letopočtu
- 18) Andrej Platonov: Zrození mistra (povídka Džan, str.217-311), Odeon, 1966
- 19) Поребрик, Контекст, Санкт-Петербург, 2003
- 20) А.С.Пушкин: Избранные сочинения, Евгений Онегин, Москва, 1992
- 21) O.Šíma: Zarathuštra, Votobia, Olomouc, 2002
- 22) А.Секацкий: Прикладная метафизика, Амфора, Санкт-Петербург, 2005
- 23) А.Секацкий: Сила взрывной волны, Лимбус пресс, Санкт-Петербург, 2005
- 24) С.И.Селешников: История календаря и хронология, Наука, Москва, 1972
- 25) Владимир Н.Топоров: Петербургский текст русской литературы, Искусство-СПБ, Санкт-Петербург, 2003

Literatura sekundární:

- 1) Большая советская энциклопедия, Советская энциклопедия, Москва, 1980
- 2) М.М.Бахтин: Эстетика словесного творчества, Искусство, Москва, 1979
- 3) Владимир Бондаренко: Белый лик русского патриотизма, Общество дружбы и сотруничества с зарубежными странами, Москва, 2003
- 4) J.C.Cooperová: Encyklopedie tradičních symbolů, Mladá fronta, Praha, 1999

- 5) M. Jordan: Encyklopedie bohů, Volvox Globator, Praha, 1997
- 6) Литературная газета № 38 (5941), 17-23 сентября, 2003
- 7) Е.М.Мелетинский: О литературных архетипах, Российский государственный гуманитарный университет, Москва, 1994
- 8) M. Nakonečný: Lexikon magie, Ivo Železný, Praha, 1993
- 9) Нева №6, Санкт-Петербург, 2004
- 10) Нева №6, Санкт-Петербург, 2004
- 11) Самиздат Ленинграда, Новое литературное обозрение, Москва, 2003
- 12) Volné sdružení českých rusistů IX, 1993
- 13) Volné sdružení českých rusistů X, Praha, 1995
- 14) Знамя №7, Санкт-Петербург, 2000
- 15) Михаил Эпштейн: Постмодерн в России, Издание Р.Элинина, Москва, 2000

Internetové adresy:

- 1) http://www-lat.fandom.ru/inter/krusanov_1.htm
- 2) <http://www.hrono.ru/text/2003/koksh0310.html>
- 3) <http://www.leontiev.net.ru/texts/vizantizm.htm>

- 4) www.pagan.ru
- 5) <http://www.vavilon.ru/texts/sekatsky1-1.html>